

Austr.

5470

8

Austr. 5470S

40

MARGIT-SZIGET TÖRTÉNETE.

IRTA
RADVÁNYI IMRE.

Kiadja a Szent-István-Társulat.

Három könyomatu rajzzal.

PEST, 1858.

NYOMATOTT BEIMEL J. és KOZMA VÁZULNÁL.

17/721156

**Bayerische
Staatsbibliothek
München**

ELŐSZÓ.

Radványi Imre hazánkfia az utóbbi időben több évet töltvén Margit szigetén, itteni tartózkodása közben szebb és üdvösb foglalkozást alig választhatott volna, mint midőn azt határozá el, hogy a nevezetes emlékezetű sziget egykori történetére vonatkozó, s részint okleveleken, részint hagyományokon, részint végre a fönmaradt rom-emlékeken alapuló adatokat összegyűjtse, s emlékiratba foglalja.

Érdemes hazánkfia e dolgozatának átvétele s kiadatása végett a Szent-István-Társulatot kérte föl. Az igazgató választmány a bírálók részéről érdekesnek talált művet tiszteletdíj mellett elfogadván, azt a társulat szellemes céljának megfelelő módosításokkal, és a latin

idéztek magyarításával — mi Török János választmányi tag közreműködése által teljesített is — kiadatni elrendelte, hogy így, míg egy részről az írói munkásság iránt viseltető tiszteletét s annak támogatására hivatásszerű készségét tanusítja, más részről annak is egyuttal bizonyosságát adja, milly örömet nyújt a tisztelt közönségnek olly olvasmányt, melly azon dicső kor emlékezetét örökíteni törekszik, midőn az egyesült vallásos és hazafiui érzelmek a magyar nemzet erkölcsi erejét sokszorozva, egyszersmind a közhasznú áldozatoknak kimerithetlen forrása, s országos érdekű művek- és intézeteknek csüggedetlen alkotója volt.

Midőn tehát e könyvecskét a tisztelt olvasónak kezébe adjuk, különösen véltük annak becsét az által is emelni, hogy mind az emlékezetes romok rajzait, mind a gyönyörű szigetnek a török korból való ábrázolatát díszes könyomatban hozzá mellékeljük.

MARGIT-SZIGET TÖRTÉNETE.

Hazánk multjával egykoru Margit-sziget története. Különböző korszakokban csupán nevét változtatá: majd N y u l a k, majd U r a k, majd ismét B o l d o g a s s z o n y szigetének hivatott; míg végre IV-ik Béla királyunk M a r g i t nevü leányától öröklé állandó nevét, melly napjainkra átszállott.

Koronkint változó elnevezését indokolja történetünk. Így például N y u l a k szigetének hívták, midőn vadászati szórakozást nyújtott Budán székelő királyainknak; miről Beél Mátyás „Notitia Hungariae novae“ 1737. Bécsben megjelent munkájának 3-ik részében, jelesen a 12. és 13. lapon így szól: „Nyulak szigete nevét a vadaskerttől vette, mellyet itt az őskirályok a nyulak szaporítására állítottak.“

U r a k szigetének neveztetett, midőn fejedelmeink az europai uralkodók példáját követve, udva-

raikban számosabb környezetet honosítottak meg, kirándulásaitak fényes kíséretben tévén. Erről a felidézett író így szól: „a királynak, érseknek, ország-nagyoknak, és főnemességnek itt voltak saját palotáik stb. — és mivel a királyok itt gyakran tartózkodtak udvari embereikkel, közönségesen *U r - s z i g e t n e k* neveztetett.“

IV. Béla király által megalapítottván a Boldogasszony-apácák monostora, a fentebbi elnevezések elmaradtak, s a sziget *Boldogasszony szigetének* neveztetett el; erről *F e j é r n é l* (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 2.) 66. lapon olvasható: „Miklós, domkos, a „Boldogságos szűz Mária szigete“ kolostorának ügyvivője 1270-ben V. István király előtt személyesen megjelenván, az apácák javára koronáztatása előtt kiadott kiváltságos oklevelét megerősíteni kérte.

Végre maradandó nevet nyert, midőn IV-ik Béla királyunk leánya, *M a r g i t*, a veszprémi szűzek zárdájából ide kerülván, apáczává felavattatott. Hazai történetírónk, *Istvánffy Miklós*, fentebbi állításunkat ezzel erősíti meg: „ezen sziget *Margit szigetének* szokott neveztetni Béla király leányáról, *Margitról*, ki visszautasítván az aragoniai(?) királylyal

való házasságot, Istennek szentelt életét itt töltötte.“
Ennyit a sziget elnevezésének fokunkinti változásáról.

Főherczeg J ó z s e f, hazánk boldog emlékü fél-százados nádor-ispánja, hazai emlékeink iránt áhítattal viseltetvén, midőn e nyári mulató lakát építette, a sziget közepén álló, a premontrei rend gyönyörű templomából fenmaradt romokat bele foglaltatta építménye tervezetébe; és itt diszlik a nyárilak, dél- s nyugotról az egykor itt honolt premontrei szerzetes kanonokok lakára s szent Mihály arkangyalról elnevezett templomára támaszkodva. Maga ez építmény nyíltan hirdeti az elhunytnek genialitását, itt ölelkezvén két egymástól messze eső korszak építészete. Ez kedves látványt nyújt a szigeten szórakozást keresőnek, s ösztönszerűleg gondolatokat ébreszt keblében édes hazánk multja felett.

A premontreiek monostora.

Imént említők, hogy a romokkal egyesített nyárilak helyén székeltek hajdan a premontreiek.

Történeti hagyományaink a tekintetben igen hiányosak, hogy felderithessük: ki és mikor alapította meg a premontreiek monostorát és templomát a Margit szigetén? Maga a halhatatlan P á z m á n y

Péter, ki a szerzetek története leírásában fáradhatlan buzgóságot fejtett ki, a nagyszombati zsinatról szóló függelékben azt jegyzi meg, hogy a mohácsi vész romok közé temette az erre vonatkozható adatokat; és úgy hiszi, hogy még csak sejteni sem lehet a valót.

Hazaitörténelmünk IV. Béla királyig (1235—70), vonatkozólag Margit szigetére, kevés világot derít, kivéve II. Endre király 1225. évi oklevelét, mely szerint a szigeti premontreieknek J e n ő Pestmegyében két telket adományozott (Cod. Dipl. Tom. 3. vol. 2. 11. 1.). Csak itt találunk bővebb nyomokat, mik a premontreieknek hajdan itt létét bővebben tanítják.

Kaprinay „Hungaria diplomatica“ czimű munkájának 2-ik része 275. lapján II. Pius pápának bulláját jegyzetekkel kísérvén, felhossa, hogy IV. Béla, anyja halála után Margit szigetét visszaadá a premontreieknek, mint olyat, mely már azelőtt is tulajdonuk volt, e szavakkal: „ott (a Margit szigeten) virágzott szintén a premontrei rend prépostsága, sz. Mihály arkangyalnak szentelve; ámbár, hogy az már 1224-ben létezett, II-ik Endre okleveléből olvasom; IV. Béla király pedig bizonyosságot teszzen róla, hogy e sziget már elődei által az említett premontrei kolostornak volt adományozva; de királyi

jognál fogva ismét elfoglaltatván, elhunyt anyja lelkének üdvössége miatt visszaadta azt a kolostornak, 1249-dik évi november 24-kéről szóló oklevelével.“

Kapcsolatban a földézetekkel, a premontrei kanonok-rendnek Margit-szigeten volt létezését világosabban felderíti Fuxhoffer, „Monasteriologia“jának 42. lapja, mely szerint G y s e n budai kanonok 1246. évben somogy-megyei Tapsi szölejét még élteben ezen rendnek adományozá. Az oklevél magyarra fordítva így szól: „A jelen iratot szemlélőknek, a budai káptalan üdvösséget az Urban! Ez oklevél nyilatkozatánál fogva a ti egyetemteknek adjuk tudtára, hogy Gy-sen kanonokunk előttünk megjelenvén, s a kegyesség műveivel ohajtván az örök boldogságot elnyerni, Tapsin fekvő bizonyos szölejét, melyet Semény nejétől szerzett, s mely Pozor fiának, Pochsának szölejével határos, az örökkévalók tekintetéből a Nyulak szigetéről való, sz. Mihály prépostjának és társainak adományozta örök birtoklás végett. Történt az Ige megtestesülésének napján 1246. Egyházunk olvasója Ambrus, Áron éneklő, Tamás őr, Miklós dékán, s más kanonokok korában.“

Schier Xystus „Buda Sacra“ czimű munkájában hivatkozván a fentebbi oklevélre, még ezek-

kel toldja meg: „átvétetett ugyanazon káptalan eredetijéből Zalók János által 1452-dik évben.“

A leleszi premontreiek levéltára birtokában van egy, 1362. évről kelt lajstromnak, mely szerint a margit-szigeti hasonrendü prépost, Jakab, egy budai építészszel szerződik, hogy Leleszen közvetlen a zárda szomszédságában 200 frtért épületet készítsen.

Péterffy „Sacra concilia“ 1741. Posonban megjelent munkájában II. Pius pápa bulláját említi meg 1464. évről; melyben a szigeti premontreiek rendje az esztergomi érsekmegyei hatóság alól kivétetvén, közvetlen az érsek személyes hatósága alá helyeztetik.

A felsorolt történeti adatok kétségen túl helyezvén a premontreieknek itt létét, nem lehet érdektelen, a kitűnő jeles rend eredetéről is néhány sort ide igtatni.

A premontrei-rendet sz. Norbert lovag alapította 1120-ban, ki V. Henrik császár udvaránál töltvén ifjusága aranykorát, egy erős égi zivatar alkalmával a leütött villám hatása által földre sujtatván, eszméletre ébredt, s magasb életcélt tűzvé ki magának, széles birtokát szegények között osztá fel, nélkülözés és contemplatiok közt azon határozatra ju-

tott, hogy az anyaszentegyháznak új támaszokat gyűjtsön és neveljen.

Megnyervén erre az engedelmet, Norbert a laoni püspökmegye egyik vadregényes völgyében, mely *prémontré* (*pratum monstratum*) nevet viselt, alapítá a szabályozott kanonokok első monostorát s templomát, következő fő szabályokat tűzvé ki a rendnek: tisztaságot, a visszaélések kerülését, folytonos tökélyesbülést, Isten ígétének hirdetését, a szegények gondviselését, és vendégszeretetet.

Alig született e rend, és rögtön Európaszerte bámulandó gyorsasággal elterjedett, annyira, hogy alapítója életében számos prépostságot és perjelséget számíttana. Ez időben országlott hazánkban II. István 1115—30. Ő hozta be először e rendet s vele közvetlen „*Prémontré*”-ből első apostolait Magyarországra, építvé nekik szent István első vértanu emlékére Nagyváradon monostort és templomot, hol valószínűleg nyugosznak porai is.

Roppant terjedéséből e rendnek, miszerint alapításától számítandó egy század leforgása után nem volt ország, melyben számos alapítványnak nem örvendett volna, tüzetesen következtethetjük, hogy ez idő közben honosult meg Margit szigetén is. Illy biztos meggyőződésre jogosít az is, minélfogva két-

ségtelen adatokkal birunk arra, hogy Nagyváradon 1130. telepítetett meg, s csak hamar utána 1139. II. Béla alatt gróf Lambert és neje Zsófia, szent László királyunk nővére által a bozóki völgyben honosított meg; hol miután az alapítók monostort építettek számára, — ugyancsak II. (vak) Béla alatt s által a bozóki és pászthoi javadalmakkal ajándékoztattott meg; az erre vonatkozó adománylevél Praynál (Hist. Regni Hung. 1. R. 155. 1) olvasható.

Mi e rendnek magyarországi állását illeti: Fuxhoffer a magyarországi szerzetesekről írt munkájában a premontreiek rendjéről értekezvén, a 2-ik kötet 3 és 82-ik lapján azt mondja: „hogy miután a premontreiek rendje 1130. Nagyváradon megtelepült, rövid idő alatt annyi rokonszenvet tudott maga iránt Magyarország nagyjaiban ébresztetni, hogy kevés évek lefolyta alatt már 40 monostorral birt hazánkban; ezen állítását Pázmány Péter „Appendix ad acta Synodi Tyrnaviensis“ czimű munkájára való hivatkozással is igyekeztet támogatni.

Fessler 2. köt. 300 lapján ugyan e korszakban 41 monostort emleget, és megnevezvén a nagyváradhegyfokit, bozókit, a csornait és leleszit, a többi 37-et következőleg helyezi el:

Esztergom-megyében	7
a vácziban	7
a kalocsaiban	4
az egriben	4
a veszprémiben	5
a pécsiben	2
a nagyváradiban	2
a győrben	1
a zágrábiban	1
Somogyban	2
a Szepességen	2

A margit-szigeti premontrei monostorról azonban egyik szerző sem hoz fel közvetlen adatot, s így tovább kell a történetet kutatnunk.

Hazai történelmünk lapjait feltárva látjuk, hogy II. (vak) Béla halála után 1141 a koronát II-ik Geyza öröklötte, s ezzel országlott 1161-ig, a nélkül, hogy az egyház érdekében, a nyitrai püspökség alapítását kivéve, tett volna egyebet; annál többet ellenben az ország belkormányzata, különösen a birói hatóság körében.

Következtek III. István, II. László, IV. István, kik az országot 12 évig (1161—1173.) a korona feletti czivakodásban pártokra oszolva kormányozták. Illy

helyzetben a margit-szigeti monostor alapítását nehezen lehet ezen időszaknak tulajdonítani.

Mikor alapítottatott tehát? Adatok hiányában a történelemmel foglalkozók saját, a körülmények egybeillesztéséből meritett meggyőződéseiket tárják föl a közönség előtt, mellyek ha nem egyéb, de kulcs gyanánt használhatók biztosabb adatok szerzésére. Szabad legyen igénytelen helyzetemben nekem is jelen történetünkben, a margit-szigeti premonstreiek monostora alapítására vonatkozólag, nézeteimet, talán meggyőződésemet közölni tisztelt olvasóimmal. — Nézetem szerint a margit-szigeti premonstreiek monostorának alapítása II. (vak) Béla korába esik vissza (1130—41).

Könyves Kálmán 19 éves, az akkori időkhöz képest fölvilágosult kormányzatára 1095—1114. homályként nehezül amà tette, melly szerint Álmos fivérét, s ennek Béla fiát szeme világától fosztotta meg. Ez iszonyu kegyetlenségre birta őt a korona miatti féltékenység, mellyet említett fivére, vagy ennek fia benne támasztott.

A végzés könyvében mindazáltal Béla a magyar királyok sorában volt följegyezve s így lőn, hogy, vaksága daczára is, korona övezte homlokát. II. István ugyanis apja kegyetlenségét jóvá teendő,

előhozatá rejtekéből a vak ifjut, s az ország nagyai beleegyezésével, kik az ártatlanban tisztelék a szerencsétlenséget, — kormány-társának avattatta fel, adván neki nőül Ilonát, Uroz szerb nagyfejedelem leányát.

Nagy, erős lélek csak ép, egészséges testben lakhatik. Így lőn, hogy az Isten legdrágább adományától, láttehetségétől megfosztott ifju király, vérszomjas nejének játékvá törpült.

A magyar nép évtizedjeiben örökké emlékezetes leend az aradi 1136. ország-gyűlés. Véres betűkkel följegyezvék a király helyett szónokolt Ilona szavai, melyek boszura izgaták a kedélyeket azok ellen, kik Kálmán parancsának, s ezzel az ifju király vak-ságának valának eszközei; és hol annyi elágazó érdekek, annyi szenvedélyek királyi székből zaklatattak fel: nem hiányozhatott a hatás, nem csálhatott a számítás. A felingerült kedélyek határt nem ismerő szilajsággal törnek ki, és 68 hazafi felkonczolásában talál a boszu enyhületet; az indulatok lázzá fajulnak, és a gyülekezet terén kívül ártatlan nők s gyermekek hullanak áldozatul, számos család az ország határain kívül keres menhelyet. — Nem használt a király kérése, nem parancsa, nem a püspökök tekintélye. — Az ember felel, hogy ember.

A legelvetemültebb léleknek is vannak percei, midőn visszadöbben gonoszságától. Így lőn valószínűleg, hogy egyrészt az Istenséggeli kiengesztelődésül, másrészt belső sanyargattatása megnyugtatósára Ilona rábirta férjét, a vak királyt arra, hogy monostorokat építsen. E korszakba esik a dömösi monostor alapítása, hová Béla Konstantinápolyban elhunyt apjának, Álmosnak hulláját „haza hozatva“ eltemettette. Ekkor ajándékoztatott meg a dömösi monostor javadalmakkal; ez idő tájban emeltetett prépostságra a bozóki apátság és a bozók-pászthói birtokokkal megadományoztatott; ekkor kapta a leleszi monostor Zemplin várát. (Fessler 2. köt. 300. l.)

A margit-szigeti premontreieknek monostora szent Mihály arkangyal emlékére emelve, tornyos egyházával szintén e korszak műve lehetett; mit a felsoroltak nyomán valószínűvé tesz azon körülmény is, hogy a premontrei szerzet a kedélyeken mintegy uralkodva, Europaszerte tisztelt institutióvá vált, és történelmi hagyományaink szerint elterjedt világszerte, terjesztvén mindenfelé a csinosodást, egyházi szabályszerűséget, tudományt és kedély-csillapító szelidséget.

A margit-szigeti premontreiek monostorának itt léte kétségbe nem vonathatván, miután csak alapi-

tási korára nézve lebeg homály történetünkben, állítsuk össze a már felsorolt adatokat, különös figyelmet kölcsönözve IV. Béla levelének, melyben azt hozza fel, hogy a premontreiek rendje már II. Endre király korában létezett a szigeten — továbbá Fuxhoffer és Pázmány Péter állításának, mely szerint a nagyváradi hegyfokon történt megjelenése után kevés évek leforgása alatt 40 prépostságot birt az említettük szerzet hazánkban, — és alig fogjuk tagadhatni, hogy a kérdéses monostor Ilona királyné műve volt, kinek az aradi áldozatok által dult keble végre is a bánatban és vallásosságban keresett és nyerhetett csak lelki enyhületet.

Támogatja ebbeli meggyőződésemet a fölidézeteken kívül ama körülmény is, hogy a görög szertartást követőknél Mihály a szentek között kiválólag magasztos helyet foglal; és miután a premontreiek margit-szigeti egyháza sz. Mihály arkangyal emlékére épült, a görög hitű Ilona már ebben is hitte föllelhetni azon nyugalmat, mi után zilált lelke sovárgott. *)

*) E kiindulási pont igen bizonytalan, minthogy sz. Mihály arkangyal a premontrei rendnek már alapításától, s

Cisterciták.

Föl kell továbbá Margit-sziget történetében emlitenünk a cisterciták szerzetét is. E rend a történészek között a felett nyújt vitára anyagot: valljon a premontrei renddel egy időben két külön apátságot képezett-e az Margit-szigetén?

Schier „Buda Sacra“ munkájában említi: „a cisterciták ide beköltöztek, vagy mivel a korábbi premontrei lakók megunva az akkori idők nyugtalanságait, önkényt elhagyták e helyet; vagy a védur által onnét elküldettek.“

Fuxhoffer Monasteriologiájában írja: „A Nyulak-szigete két praelaturát foglalt magában; melyeknek egyike volt a premontreieké, másika a cistercitáké, mindkettő pedig sz. Mihály arkangyal címe és neve alatt volt alapítva.“

különösen az antwerpeni Tanchelin-féle rajongók megtérítése óta különös védszent gyanánt tiszteltetett; minthogy sz. Norbert, nevezetes téritő, szónoklatait Antwerpen-ben is sz. Mihály templomában tartotta. Így a csornai premontrei prépostság védszentje szintén Mihály arkangyal. S igen valószínű, hogy a Margit-szigeten is a kolostort király építhetné, de a védszentet a telepedő rend választá.

T. J.

Pázmány Péter 1302. évre teszi alapítási korát a margit-szigeti cistercita-háznak; de hogy ki által alapítatott? szintén azt jegyzi meg, mit a premontrei rendü kanonokok monostoránál már említettünk, hogy tudnillik a mohácsi vésznap romok közé temette az erre vonatkozható adatokat.

Mindezek, ugyszintén Schier által több helyen ismételve előforduló abbeli magán nézetek, hogy a cisterciták egy fedél alatt laktak a premontreikkel, hogy ezek elhagyván a monostort, amazok öröklöték zárdájokat, — kevés nyomatékkal birnak arra, hogy állandó megalapíttatásuk igazoltathassék. Eltagadni nem lehet itt létöket; mert Hevenesy (Ms. h. h. Tom. 32. 158. l.) szerint, a budai káptalan bizonytságot tesz arról, hogy „Tamás, a szent Mihály arkangyal egyházának prépostja a Nyulak-szigetéről“ személyesen jelenvén meg előtte, a cisterciták elleni tiltakozását nyújtotta be; miből azt kell következtetnünk, hogy habár laktak is Margitszigetén, itt létök tartós nem lehetett, — miután Fegyverneki, sághi prépost, a magyarországi premontreiek monostorainak főfelügyelője, 1525-ben Podmanitzky Mihálytól Jenőt Pestmegyében több birtokrészekkel visszaszerezvén, ezekbe a margit-szigeti premontrei rendet behelyező.

Igy habár bizonyos, hogy a cisterciták is ideiglenes lakói lehettek a premonstreiek margit-szigeti monostorának; de hogy azok ugyanazon egy fedél alatt két külön vált apátságot képeztek volna itt, azt bebizonyítani annál kevésbbé lehet, mert a mondottakkal összefüggőleg, a premonstreiek szigeti prépostját, Ferenczet, 1526-ban II. Lajos királytól nyert engedély folytán, Podmanitzky István nyitrai püspököt a kir. tábla elé idéztetni látjuk, hogy Jenőt, s más azzal együtt járó birtokrészeket, miket fivére, Mihály erőszakkal foglalt ismét a szerzettől vissza, vonakodott a margit-szigeti monostornak birtokába bocsátani.

A premonstreii monostor romjainak ismertetése.

Mielőtt történetünk fejtegetésével tovább haladnánk : szánjunk egy pár rövid pillanatot e romok megsejtelésére, mellyek százados viharokkal daczolva, meggyőződésünk szerint hét századot láttak a sors minden kigondolható csapásaival édes hazánkra nehezülni. —

Közvetlen a nyárilak előtt terebélyes fákkal elültetett sétány felé a hajdani monostor talpfalazatát látjuk a föld színe fölött fehérteni, melly egyenes

vonásban 35 ölnyire nyulik keletről nyugotnak; itt szegletet képezvén, a Dunával párhuzamosan fut le a sűrű bokrok között — mennyire? meghatározni nem lehet; mert az idő emésztő hatalma, főleg pedig a Duna habjai elmosták a szép emlékeket. Azonban a nyárilak keleti, ugyyszintén déli oldalain hasonló falazat nyomai levén láthatók, biztosan lehet következtetni, hogy a premontriek háztelke hosszas négyszöget képezett, területe pedig mintegy ezer négyszög-ölet foglalt.

Nézzük e kőhalmot közelebbről, és hasonlítsuk össze Fontanas 1686-i rajzával, mely Häufler „Budapest“ című, 1854-ben megjelent német kiadásában Margit-szigetet Buda visszafoglalásakor ábrázolja. Ebből látjuk, hogy ugyane romok, melyek a mohácsi vésznapi után török kezek által dultak fel, Buda bevételkor olly állapotban találtattak még, hogy belőlök a monostor architectonicus szervezete rá lehetett ismerni. És e rajz szerint (melly az ostromlók tábornoki irodájából került) az egyház közepett foglalt helyet, míg a szerzetesek az azt övező épületeket lakták.

Az ó-egyházak építészeténél a sanctuariumot föltétlenül keletnek, ellenben a bejárást nyugotnak találjuk elhelyezve. Alkalmazzuk e rendszert fejte-

getésünk tárgyát képező eme romokra, és meg kell győződünk, hogy azon 7—9 ölnyi magas falazat homlokfala volt az egyháznak, az ebben látható s újabb időkben kővel berakott ajtó pedig főbejárásul szolgált a templomba; mit megengedve, a templom hosszát 16 ölre határozhatjuk.

Alkalmam volt a templom bejárásául szolgált ajtóra ismételve olly megjegyzéseket hallani, hogy az akár magasság, akár szélességben a romok látható maradványival öszhangzásban nem lévén, templom ajtajának nem, de igenis catacombákbai bejárásnak tekintendő. Azok, kik így fogják fel e romokat, megfeledkeznek arról, hogy a kérdéses ajtó alig két harmada van csak a föld színe felett; egy harmadának nagyobb részét romok hulladéakai takarják. Így hát nem csupán a befalazott ajtónak látható alakját, de azt is számításba kell vennünk, mit a föld rejtve tart; s ha ez időt az illy emlékek iránt előszeretettel, mondhatnók, pietást igénylő szemekkel vizsgáljuk; ha tekintetbe vesszük, hogy a bejárást képezett ajtó pontjától az emlitemen sé-tányra mintegy dombról ereszkedünk le: át kell látnunk, sőt közvetlen a nyárilak előtt elvonuló, s már felhozott talpfalazat segítségével kiszámíthatjuk, mennyit rejt a kérdéses ajtóból a föld, és mi emel-

kedik ki színe fölött. S ha mindezt figyelemmel egybevetettük: az egyház bejárásául szolgált ajtót magasságban három ölre, szélességben hét lábnyira határozzuk; mi a 7—9 öles homlokfalazattal tökéletes öszhangzásban van.

A nyugotnak álló magas falban 4 öl hosszú, góth-ívezetű s egy láb széles ablakot látunk a föld színe fölött 5 ölnyi magasságban emelkedni; párkányzata faragott kővel van szegélyezve. Így volt kétségkívül fölkészülve a főbejáratul szolgált ajtó is; mint ezt a góth-ívezetet bezáró csucson az újabb falazat fölött megmaradt vésett kő igazolja. Valamint az ablak, úgy az ajtó befalaztatása látszólag újabb időkben történhetett; valószínűleg akkor, midőn elhunyt fenséges nádorunk, főherczeg József nyárilakát építette.

Azok, kik sírboltokat keresnek Margit szigetén, s azt hiszik, hogy ezeknek fölfedezése fog a mult-kor történetére, s ezzel a tudományra fényt deríteni, hiu álmokban (?) ringatják magukat, s úgy látszik, a sziget topographicus helyzetét kihagyják számításukból, nem gondolván arra, hogy a Duna kettős ága egyiránt lehetlenné (!) tevé hajdan, úgy mint jelen korunkban is a föld alatti építkezést. *)

*) Hiszen közönségesen tudva van, hogy Margit szige-

7—9 ölnyi magasságu falazathoz keresztben simul egy még maradványaiban is erős építmény öt lábnyi vastag falával, területe 36 négyszeg lábat foglalván; az itt-ott látható kapocs-kövekből négyszegletü tornyot idéz emlékezetünkbe Kun László 1278. oklevele (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 2. 437. l.), mellyben a „szent Mihály arkangyal prépostsága toronynyal erődített templomával“ csiga-lépcsőzet nyomaival meggyőződésre szilárdítja bennem azt, hogy a premontreiek rendje itt székelt, s hogy szent Mihály arkangyalról elnevezett tornyos egyháza egykor itt emelkedett.

1686-ban Buda ostromához egybesereglett fegyveres hadak ellenében — a török erő gyenge lévén, a fellegvárba kénytelenült vonulni, feldulván előbb a vár környezésében mindent, mit az ostromlók felhasználhattak volna.

Margit szigete az ostrom napjaiban kórházzá, s lőszer-raktárrá alakíttatott. Még most is láthatók

tén nemcsak kolostori, hanem királyi temetkezések is történtek; kétségkívül úgy voltak építve a kripták, hogy még vizáradás se árthasson nekik. Egyébiránt tudva van, hogy századok előtt a testvér-főváros azért sem tarthatott a Duna áradásától, minthogy akkor Pest mögött egy háritó csatorna vitte el az árvizet. Törpe korunkban e csatorna helyreállítása óriási s kivihetlen feladatnak tekintetett.

T. J.

a romok falaiba vágott négyszög lyukak, melyekbe szarufák illesztetvén, s deszkával fedetvén, pajta-alaku sátrók rögtönöztettek a vár ostrománál sebesült harczosok gyógyítására; a nyárilakkal szemközt pedig Fontanas rajza szerint gúla-alakban főlhalmozott ágyugolyók, s e végre készült sátrakban lőpor-készletek őriztettek.

Az ostrom junius közepétől september 2-ig a harcz változó szerencséjével folytatott; míg végre september 3-án a győzők diadalzaja a Margit-szigeten sinlőket új életre ébreszté, sebeiket a megváltás harmatjával hintvén be.

A két város közti közlekedés hajó-hidak segítségével tartatott fön, s ezek egyike a Margit-sziget partjaihoz köttetett, míg a másik Csepel szigeténél állitattott fel.

Két ága levén Margit szigete körül Dunánknak, eme rögtönözött hid két szárnyat képezett; mi által a sziget mintegy támaszpontul szolgált a kettős járműnek, s a szigetet 318 ölnyi uttal keresztülhasította szélességében. A pesti part felőli hídő a mostani téglaházak vidékén volt, míg a budaujlaki dunaparton az itteni hídő helyét egy pár akácza örökíti.

Buda visszafoglalásával letünvén hazánk egéről

a félhold uralma, helyén lesz itt megemliteni azt, mit S c h a m s Buda városának német nyelven kiadott leírásában érintett. — A budai pasákról szólván, egyebek között felhossa, hogy azok itt tartották lovaikat, s e tekintetben a budai nép száján forgó hagyományra hivatkozik.

Ha Beél Mátyás (Hist. Com. Pest-Pilis-Solt 389. l.) eme szavait : „a füves, és takarmányban gazdag Margit-szigeten“ — S c h a m s fentebbi állításával összehasonlítjuk : ismervén a töröknek a nemes ló iránti bálványozással határos előszeretetét, talán nem fogják e körülmény felemlítését szükségtelennek tekinteni; nem már azért is, mert ha Nándorfejérvárt, ha Bodonyt tekintjük, mindkét helyen egy elkerített telket találunk területében a mondott városoknak, hol a pasák lovai szabadban tanyáznak.

Tagadhatlan tény, hogy a margit-szigeti építmények a mohácsi vesztett csata után törökök által romboltattak össze; de hogy a tatárok is hasonló nyomokat hagytak itt magok után, azt IV. Béla 1247. okleveléből szabad gyanitanom, miszerint egy malmot adományozott „ad villam Puzadnuk“ a budai várközi domokos szerzetnek oly kikötéssel, hogy annak jövedelmeiből előlegesen a premontreiek ösz-

szerombolt monostorát javitassa ki (Cod. Dipl. Tom. 3. vol. 2. 117. lap).

A nyárilak előtti sétány.

A nyárilak előtti terebélyes facsoport, annak buja tenyészete, s a fanemek ritka szépségű példányai, mind megannyi varázs erejű jelenetek arra, hogy a szórakozást kereső itt gazdag élvezetet találjon. Mintha tündér hálóba kerültünk volna, bizonyos neme a habozásnak száll meg bennünket, lábaink szinte földhez tapadoznak, szemeink ösztönszerűleg a természet magaslataiba emelkednek, s alig bontakozhatunk ki karjaiból, hogy tovább haladhassunk. És e fa-csoportozat, melynek hazánk diszkertjeiben hiába keresnők mását, 1830-ban, miután a zordon tél tönkre tette az akkor még zsenge ültetvényeket, ujon plántáltatott; tehát 27 s nem több évesek ez óriások, melyekkel öszhangzásban a romok, a nyárilak, a sziget eleven zöld gyepe, a buja tenyészetű bokrok csoportjai, jobbra-balra az ősz Duna hullámai elragadó, mondhatnók, varázs benyomást ébresztenek a legelsatnyultabb kedélyben is.

Megválva e szép ponttól, mintegy négy száz

lépést haladunk éjszaknak felfelé, míg egy fenyves dombhoz vezető tekervényes uton eljutunk a hajdan itt székelte Boldogasszony-apáczák temploma s monostora romjaihoz.

A Boldogasszony-apáczák monostora.

Mielőtt eme düledékek történeti fejtegetésébe ereszkedném, föl kell emlitenem, hogy ezek több viharos századokon keresztül el levén saját romjaik alá temetve, csak 1837—38 években ásattak ki. És itt ismét dicső emlékezetü nádorunk, József főhercegről kell sirjában is emlékeznünk, ki e romok kiásatásával édes hazánk multjából egy kedves emlékkal ajándékozta meg a nemzetet, s anyagot adott a történelemnek, hogy az a tudomány érdekében fölhasználhassék.

Maga e falak látása is magasztos érzelmeket ébreszt minden kebelben. És nem képzelhetünk embert, ki Margit szigetén megfordulva, részvétlen közönyösséggel állapotott volna meg e pontnál; egyiknél pietás, másiknál vallásosság, ismét egy harmadiknál komoly visszapillantás a multba, fohászokat sajtol ki keble mélyéből e szent helyen.

A sziget számos düledékei között csupán erről

mondhatjuk el tüzetesen, hogy alapítójok IV. Béla volt 1235—70.

35 évi uralkodása alatt a sors minden képzelhető csapásai sulyosodtak fajunkra. És annyi viszontagság után, mit önnön vérünk idézett föl, ki-rekesztőleg a király lángoló honszeretete, lelki nagysága s a mostoha sors csapásain fölül emelkedett erénye tudta a hazát a külföld ármányai ellen megóvni. Már apja, II. Endre korában, kinek 18 évig kormánytársa volt, látta a veszélyeket, miket a haszonleső főnemesek, használva Endre gyengeségét, árasztottak hazánkra. S ez okból trónra léptekor újra megkoronáztatta magát, hogy a pártviszályokat, miket apa és fiu között szitottak folytonosan, királyi tekintélyének megerősítésével kellő korlátok közé vezesse. Ámde ebbeli intézkedése a haza nagyai között összeesküvést idézett elő. Erőteljes kormány nem kellett; csak a féktelenség kedvezett céljaiknak. Béla nyomába jutott a lázítóknak, és keményen büntette részeseit; az összeesküvők fejét, D é n e s nádort, kit már apja életében úgy tekintett, mint a megtestesült nagyravágyást, mások rettentő példájára szeme világától fosztatta meg.

Jól tudta Béla, hogy ezzel a lázadás minden egyes szálait nem semmisíti meg; azért örömmel fo-

gadá Kuthen kun fejedelemnek abbeli ajánlatát, hogy ez 40 ezerre menő kun családdal, kiket a mongolok a Duna, Pruth és Ólt vizek közti birtokaikból a moldvai hegyekbe szorítottak, a Duna és Tisza közti vidékeken megtelepedhessék, örök hűsége, s a keresztény hit föl vételére kötelezván magát s népét, ha polgárjogot nyerend hazánkban; mihez Béla a Rogerius-féle „Carmen miserabile“ szerint e szavakkal: „lingvam facerent sibi notam“ — vagy így tanulják meg a magyar nyelvet, — a magyar nemzetiség feltételét kötötte.

1239. nagy pompával fogadta Béla a hontalanokat, és Kuthen t családjával Budán, népét ellenben a Duna, Tisza közötti királyi földeken telepíté meg.

Irigység, főleg azonban rablási ösztön, mely e miveletlen népnél letelepülése kezdetén mindjárt nem volt fékezhető, nőrablás s egyéb a kereszténység föl vételével rögtön le nem vetkezett erkölcsök gyűlölséget gerjesztettek a magyarban vendége iránt. Így lőn, hogy a király legbuzgóbb szándoka, a tatárok közeledését ennyi bátor s harczedzett férfiakkal, kikben a mongolok elleni boszuvágy kiolthatlan volt, — gátolhatni, az ország folyvást ármánykodó főnemességét féken tarthatni, királyi tekin-

télyének általok erős támaszt emelhetni, — füstbe ment. A nemesség a helyett, hogy a tatárok elleni már ki nem kerülhető harczra czélszerű honvédelemről tanácskoznék, hűtlenül saját nemzete iránt, Babenberg Fridrik osztrák fejedelemmel alkuszik; s midőn hazáját áruba bocsátja, azt veszi észre, hogy magának sincsen helye, hol nyomorult élete biztosságot találjon.

Ez iszonyatos helyzetben, mintha a sors pusztulásunkat rendelte volna el, a nemességnek Fridrikkel szövetkezett egy része Budára jön, és a király tiltakozása daczára megrohanja Kuthen vendégkun fejedelem lakását, s őt családjával együtt irgalmatlan felkonczolja. Hallván ezt a pesti táborba, Béla királyi rendelete folytán, siető kunok, utközben tanácsot tartottak teendőik, jövőjük felett, nem várván oltalmat a magyartól, kinél a mongolok vad dühe ellen biztosságot kerestek, és tanácskozásuk folytán boszut esküdve, a tatárokhoz csatlakoztak ellenünk; csak kevesen futottak Bolgárországba, és igen csekély száma lehetett azoknak, kik itt maradtak, hogy a magyarral együtt bujdokoljanak az erdők barlangjaiban.

Duló ár gyanánt terjeszkedtek a mongol-tatár csordák hazánk rónáin. Martius 12-én 1241. vivott

meg Héderváry nádor kis serege a marmarosi hegyszorosok közt velök, s már 19-én a budai várfokról minden irányban láthatók voltak a pusztító lángok, mellyek az alföld virágzó falvait hamvaszták.

Fessler szerint Béla mintegy százezerre menő tömeggel indult meg a tatárok ellen Pestről, csatlakozván hozzá az utközben eső megyék zászlóaljai.

Batu, az ellenséges mongol-tatár csordák khánja, a Sajóig hátrált Béla serege előtt, jeléül annak, hogy már betörésekor kiszemelé a helyet, a tért, mellyen megütközni szándékozik. Itt megállapodván, erős állásba helyezé táborát, s szerte kalandozó csapatait összpontosítá. A magyar sereg királya és Kálmán herczeg vezérsége alatt a Sajón innen Borsodmegye mohi pusztáján szekerekkel sűrűn körül övezett táborban foglalt állást.

Nem levén föladatunk a mongol-tatár hadjárat részleteivel foglalkozni, elhagyjuk e gyászos emlékü helyet, mellynek már említése is fájdalommal rezgi át minden magyar keblét, és áttérünk a királyi családhoz.

Béla király családja Clissába, utóbb Vegliába menekül.

Mielőtt Béla seregével Pestről elindult, István váczai püspököt az aradi és csanádi prépostokkal Visegrádra küldötte Mária királynéhoz, oly meghagyással, hogy ezek az ország szomoru helyzetét fölfedezvén, birják egyszersmind arra, hogy gyermekeivel együtt az osztrák határszélekre vonulva, az ügyek további fejleményét ott várná be. A királyné viselő állapotában férje kívánságát haladéktalan teljesíté. — Visegrádot elhagyva, lehangolt kedélyeket hagyott hátra, s csak hamar nép száján keríngett a kétségbeejtő hír, hogy a királyi család, kincseivel együtt elhagyá az országot, a király félelmet árult el.

Sulyosodván naponkint az ország helyzete a Sajó-melléki vesztett csatával, átalános vész fenyegette már nemcsak hazánkat, de a szomszéd tartományokat is. A királyné, miután Babenberg Fridrik, austriai herczeg tőle kincseit elvette, családjával biztosabb menhelyet kénytelenült keresni, s a dalmát tenger partokig meg sem pihent. Itt Clissa nevü városban gondolta méhében hordott gyermekét megszülni; azonban rövid napok mulva, hogy

ide érkezett, követte őt a tatároktól folyvást üzött férje is, és ennek tanácsára s társaságában Vegliába hajózott át.

Már midőn Visegrádot elhagyta, fogadást tőn Mária, hogy ha a harc kedvező fordulatot veend, s a tatárok kiűzetnek az országból, születendő gyermekét az egyháznak fogja nevelni. E gondolattal foglalkozva, miután Béla jóváhagyását is kinyerte, a sors, melly a csapásokat halomként szokta szórni, egész súlyával nehezült itt a királyi párra, két leányt ragadván el tőle a halál, kiknek egyike Vilmos német herczegnek volt már jegyese. —

Ennyi vész okozta bu s kinok között 1242. született Vegliában Margit, jelen történetünk tárgya már anyja méhében az egyház jegyese.

Bár mennyire ragaszkodott családjához Béla, az egymást érő hírek s leverő sürgönyök, mellyek a haza állapotát a leggyászosb alakban tünteték elő, annyira felcsigázták nyugtalanságát, hogy csak alkalomra várt, miszerint hazájába térhessen. Vegliából, s már mielőtt ide menekült, Clissából az európai udvarokhoz a polgárisodás érdekében segítséget kérő követségeket küldözött szét. Követei azonban biztató szép szavakkal utasittatván el mindenütt, miután látta, hogy ha menekvés és szaba-

dulás képzelhető, azt csupán s kirekesztőleg az országban elszórva fönmaradt erők egyesítésében lelheti fel, eltökélé magát 1242. nyarán, a tengerparti vidékekre őt követő magyarokat, kikhez horvátok és dalmaták is csatlakoztak, összeszedni, és Magyarországba visszatérni.

Hagyjuk most Bélát az elpusztult haza megtartásával küzdeni, és térjünk a királynéhoz.

Itt találjuk a nőt, az anyát, az érzelmek egész tengerével küszködni; emlőjén az új szülött, eszményképeivel egy kétes jövőnek; a halál által csak imént elrabolt két fölserdült leánya keserű emlékével, s gyöngéd keblét duló ama gondolatokkal, hogy férjét talán soha sem látandja többé, elhagyatva a tenger egy kis szigetén. Kis lélek a sors ennyi csapásai alatt kimerülten meggörnyedt volna; őt még ez évben Visegrádon találjuk.

Fogadásához hiven Margitot már első zsengejében pályájára nevelte, és három éves korában 1245. a veszprémi apáca-kolostorba vitte, általadván őt Olympia fejedelem-asszonynak, ki ápolását, későbbi éveiben nevelését is magára vállala.

Azalatt, míg Margit itt nyeré nevelése alapvonalait, az elpusztult haza újjászületésével foglalkozó apjának bokros gondjai közt maradt arra is ideje,

miszerint nejével kölcsönösen tett fogadásához hiven, monostor alapítása és fölépítése fölött tervezessen, hová — mit okleveleiben ismételve emleget — legkedvesebb leányát elhelyezze. És e célra vajjon találhatott volna-e szebb pontot Margit-szigetnél?

Kijelölván a helyet, hol a hajdani fénynek most már csak romjai hevernek előttünk, az építéshez fogott; s hogy erélyes gyorsasággal haladhatott az építkezés, onnan kell következtetnünk, mert Margit élet-írója „Vita Sanctae Elisabethae et divae Margarithae“ czimű munkájában fölhozza, hogy már kilenczedik évében hozatott ide Margit a veszprémi zárdából.

Bélának (Cod. Dipl. Tom. 4. vol. 3. 438. l.) egyik oklevelében ezeket olvassuk: „miután országunkba Isten engedelmével a tatárok betörték, s azt barbár vadságukkal pusztították, az ország lakóinak nagy részét részint kiölván, részint elhurczolván, az előbb néppel teljes Magyarország sok helyen üres magánynya lőn: a világ minden részeiből embereket igyekeztünk királyi felhívásunk által az elpusztult helyek benépesítése végett összegyűjteni.“

Hogy a király ebbeli megfeszített igyekezetét magánosok is elősegítették, Szirma y Szathmár-

megye leírásában a 113. l. említi, Máté-Zalka városa új benépesítését Máténak, Zalka fiának tulajdonítván.

Ugyan a fentebb idézett munka (Tom. 1. vol. 2.) 413. lapján ez áll: „tekintetbe vevén a veszélyeztetést, melyet az országban megállapodott tatárok bánatai miatt népeink elperzselése, gyilkolása és pusztítása által szenvedtünk, eddigelő az erős és bevéhetetlen helyeken kezdtünk visszatértünk óta erődöket és várakat építtetni, . . . hogy a béke nyugalalmának örvendhessünk.“

Építési korát ezen kolostornak, tekintve azt, hogy biztos történeti adatok nyomán Margit 3 éves korában adatott Veszprémbe, ismét kilenczedik évében hozatott a szigeti zárdába, — teljes biztossággal 1245—46. vihetjük vissza.

A szigeti apácák iránti rokonszenv nyilvánulása.

Fajunknak kiválólag dusan jutott a gyásznapokból; ezzel ujat nem mondtam, a történet lapjai hangosan szólnak. Itt csupán annyit tartok még szükségesnek fölemlíteni, hogy, a hányszor ránk nehezült a sors keze, ösztönszerűleg vallásosságban

kerestek őseink enyhületet. Ebben kell kulcsát keresnünk annak, hogy midőn a Boldogasszony-szüzek monostora a Margit-szigeten fölépült, hetven magyar hölgy irattatott föl apáczának e zárdában. (Pray Vita d. Margarithae. 370. l.)

Azalatt, míg magán családok is vetélkedtek eme kolostor gazdagítása körül, királyaink bőkezűleg osztották adományozásaikat, annyira, hogy hazánkban az idő szerint ez volt a leggazdagabb monostorok egyike (Taschenbuch für vaterländische Geschichte 1825.). Mednyánszky ez állításnak alaposságot kölcsönöz hosszú sorozata által azon ok- és adományleveleknek, melyek IV-ik Béla, V-ik István, és Kun László királyaink által a kérdéses zárda javára adattak, és melyek Hevenesy által (Tom. L. 513—23 lapokon), ugyszintén Fejér által (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 1—2. 3—253. 84. 87. 157. 158. 159. és 78. lapjain) hosszasan felsoroltatnak.

Mellőzve ezen okleveleknek terjedelmes latin szövegét, helyén lesz az adományozott faluk és puszták neveit már csak azért is főlemlíteni, mert azok némellyike korunkig megtartván nevét, ez talán érdekes tájékozást nyújt az olvasónak hazánk multjából. Igy IV. Béla 1259-ben tul a Dunán Uzlár, — Pest mellett Sull, — a Rákos mellett Uj-Bécs, Sin-

kota, Nemus és Nogus helységeket; — V. István Pest városa vásár-jövedelmit; továbbá Uza Péter és Ferencz ugyszintén Kabas Tamástól elkobozott Jenő és Hetény falukat, Somogymegyében pedig a Theluki uradalmat, mint olly birtokot, melly királyi édes anyjától örökségkép háramlott rá, az apáczák kolostorának adományozta.

Mózes nádor, kinek két leánya (egyik Judith, a másiknak nevét nem jegyzé föl a történet) a margit-szigeti apáczák szerzetébe avattatott fel, sógora V-ik István király beleegyezésével birtokainak egy részét, jelesen Csaba, Kosuk, Beles, Rokus, Azlar, Buthud helységeket Posony és Igal pusztákkal e zárdának adományozta; és minthogy az említett nádor halála után özvegye, Sabina, IV. Béla király leánya, a zárdába vonult vissza, birtokai: Kozsok, Eche és Gverencze, végrendelete által szintén a kérdéses monostorra maradtak.

Turul özvegye, Onus Pál leánya, apáczává lévén, 1270. javai egy részét, jelesen a Tisza mellett fekvő Soll pusztáját a szigeti monostornak adá; másik részét fiának hagyván.

Mindezen királyi és magán adományozásokat Kun László 1273. megerősítvén, Margit-szigetét 1279. oklevelében, némelly már fentebb említett ki-

vételekkel, az itt székelő Boldogasszony-szüzeknek adományozta.

Az apácza-szerzet fogalmával, annak belservesztetésével, s a vallásos visszavonultság eszméjével nem férhetett össze annyi javadalmaknak maguk az apácza által kezeltése; azért a monostort alapító IV-ik Béla 1259. oklevelében, az őt környező érsek s püspökök tanácsára, a budai domokosok szerzetét ruházta föl azzal, hogy az oktassa, tanácsával istapolja az apáczaikat. (Cod. Dipl. Tom. 4. vol. 2. 488. l.) V-ik István megkoronáztatása előtt (1270.), mint már fentebb is érintetett, Miklós dominikanus a szigeti apácza procuratoraként jelenvén meg a király előtt, kérte őt, hogy mielőtt megkoronáztatnék, erősitené meg az apácza-szerzet minden kiváltságos leveleit. (Cod. Dip. Tom. 5. vol. 1. 66. l.)

Ezek folytán V-ik Incze pápa a margit-szigeti apáczaiknak 1276. kiadott bullájában a monostor javára alapittatása óta tett adományozásokat megerősítvén, rendeli egyszersmind, hogy a zárda ügyeire mindenkor egy domokos szerzetes ügyelend föl, e szavakkal: „hogy egy gyontató atya, ki is Isten és szent Ágoston szabálya, s a domokosok institutiója szerint e kolostor számára rendeltetik, ott örök

időkre sértetlenül tiszteltessék “ (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 2. 357. l.)

Eme pápai rendelet következtében a budai domokosok a procurator számára közvetlen a monostor szomszédságában lakhelyet emeltek, honnan az a zárda ügyeit kezelte.

V-ik István egyik oklevelének e kifejezését: „a szigetbeli Boldogasszony - kolostor dolgainak ügyvivője“ némelyek oda magyarázzák, hogy az világi kezelő, gazda, vagy kulcsár volt, s ettől külön válva működött, rendelkezett a domokosi szerzetes. — Ez azonban szerintem tévedés; mert az 1270. oklevél, mire csak imént hivatkoztam, Miklós dominikanus, a szigeti Boldogasszony-apácák ügyvivőjét tünteti előnkbe, ki ezek érdekében a kiváltságos levelek megerősítését kéri a királytól, — tehát nem gazdát, nem kulcsárt, nem világi ügynököt; ki, ha lakott is a szigeten, alárendelt helyzeténél fogva nem lehetett olly egyéniség, miszerint az apácák részére kiváltságos oklevelek megerősítését szorgalmazhatta volna a királynál; nem lehetett ollyan, minél fogva külön királyi oklevélben említettethetett volna föl. Ebből az a tanulság, hogy a budai domokosi szerzet egyik áldozárja procurator czim alatt állandó lakosa volt a szigetnek, és csak mint illyent kell V-ik

István oklevele folytán képzelnünk, nem tagadván, hogy az apácák háztartása körül alkalmazott gazda, kulcsár, vagy bármi más nevezetű egyéniség szintén itt lakhatott, alárendelt, talán cseléd-minőségben. És ha Margit életirója szerint a 346. lapon Kun Lászlót súlyos betegen közvetlen a kolostor mellett találjuk feküdni: önként kell arról meggyőződünk, hogy nem feküdt volna a gazda szobájában, de a premontreiek házában készítettek volna helyet, betegágyat a királynak, ha az itt lakó domokos-szerzetbeli procurator lakása nem nyújtott volna elég kényelmet a királyi betegnek.

Terhes lehetett az apácákra a domokosiak eme gyámsága; miért is sok valószínűség szól a mellett, hogy ennek megszüntetését a romai szentszéknél ismételve szorgalmazták; míg végre Szilágyi Erzsébetnek sikerült fiát, Mátyás királyt rábírni, hogy ez érdemben a pápánál lépne föl közbenjáróként. Lőn is a királyi beavatkozásnak eredménye; mert II-ik Pius 1459. külön bullával a margit-szigeti Boldogasszony-szüzek monostorát a várfoki domokosiak kormányától fölmentette, eltiltván őket az apácák ügyeibe való minden beavatkozástól. (Kaprinay Hung. Dipl. 4. II. 272. 1.)

Hogy lehetőleg mitse mellőzzek, mit történeti

hagyományainkban, vonatkozólag Margit-szigetre, böngészhetni: nem lesz érdektelen az apáczáknak Jenő és Uj-Bécs birtokaikból Pest városa ellenében fölmerült határ-villongási ügyét e helyen megemliteni.

A tisztelt olvasók látták már, hogy Uj-Bécs IV-ik Béla által adományoztatott a monostornak, és így Jenőre kell még megjegyeznem, hogy ezt V-ik István király leánya, Erzsébet, ki itt a szigeten lett apáczává, — adá monostorának; miről Praynál a legenda következőleg ír: „Erzsébet asszony e klastromnak fejedelme lőn, és atyjától, István királytól örökségeket kére, és leveleket confirmáltata, és sok jókat tőn e klastromnak, a többi közől adá a jenői révet falujával (359. l.).

1281. Péter tárnok biráskodott a főnforgó határ-villongási ügyben, képviselvén az apáczákat Péter, a pesti polgárságot Farkas. A hely színén tett szemle és vizsgálat után a határok következőleg szabályoztattak: „és hogy a felek közt történt illetén elrendezés erős és örökké sértetlen maradjon, mindkét félnek jelen kérelmére ugyanazon feleknek kiadtuk ezen, pecsétünk erejével érvényesített oklevelet. A mondott uj-bécsi birtok határainak menetele, mint a budai káptalan irományaiban

foglalva láttuk, következő rendben ismerhetők meg : az első határ kezdődik a Duna mellett a nagy csatorna felett, melly körülfutja Pest városát, Jenő város oldaláról Verner gróf palotája felett, mellynek kezdetén két határdomb van s elmegy a csatorna felett az utig, melly Vácra vezet, s átszeli magát az utat, melly körül két nagy határdomb van ; innét fut keletnek a halomra, melly körül szintén két határdomb van, hol egykoron a pogányok sirjai is voltak, miktől kissé lefelé tartván, a szántóföld végén két határ áll ; innét hasonlóan keleti tájnak megy szántóföldek között, miktől a rét felé fordul, hol két határ van, honnét a homokos halomra emelkedik, melylyen áthatolván, maga a halom alatt van két határ, honnét kettős uthoz jutni kelet felé, mellyek egyike a Nyirbe, másika Pasdeoba vezet, mik körül van két határ, s azon uton át megy keletnek azon utig, melly Annya-Nyiresbe vezet, a Keresztesek határaig, ott három-szögletes határ van, mellyek egyike a szent király kereszteseié, másika a pesti vendégké, harmadik pedig a jenői lakosoké, és itt végződnek.“ (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 3. 107. 8. és 109. l.) Eredetije ez oklevélnek az udvari kincstár levéltárában tartatik.

Terjedelmesb szövegét ez oklevélnek azért ig-

tattam ide, mert tájékozásul szolgálván fővárosunk környékére, ennek segítségével képet teremthetünk magunknak Pestnek az időszerinti vidékéről; és tekintve arra, hogy az apáczáknak adományozott Jenő révvel birt, hogy a most idézett oklevél nagy csatornát emleget, s ennek partjára helyezi Jenőt, ugyanezt, a mostani téglaházak helyén, ott, hol a jelenleg Angyalföldnek nevezett tér terül szét, szemközt Margit-szigetével, kell keresnünk; míg Pest, a jenői révnél elágazó Duna által kis szigetbe szorítatva, körülfalazott kis városka alakjában eszményíthető. A kép vastag vonásai kiegészítéseül föl kell említenem, hogy a Margit-sziget és a város között lefolyó Duna az időben nem birhatott jelen szélességével, miután vizét a mostani Theréz- és Ferenczvárosokon keresztül a soroksári vámházig lefolyt testvér-ágával volt kénytelen megosztani.

Összefüggőleg a fentebbiekkel, most már meg fogjuk érteni Beél Mátyás (Hist. Hung. novae) munkájának eme szavait: „annak egész területét szilárd fal erősíté, a hullámok szintén töltések által gátoltattak; de midőn a törökök Budát hatalmukba kerítették, a sziget is elmagányosodni indult, s a Duna bántalmainak annál inkább megnyílt, minél hanyagabbul tartattak az elmosás ellen állított töltések, és ily mó-

don nemcsak az épületek elromlottak, hanem a szigetnek nagyobb része is a hullámoktól elmosatott.“ (Pars 3. Com. Pest-Pilis-Sólth. membr. 1. 12—13. l.) Egy felől e szavak, más felől pedig ama, minden irányban magasra emelt s naponkint látható töltések, melyek a Dunát a hajdani Jenő vidékén Theréz városa felé való folyásában elgátolák, meggyőződésé edzik bennem azon hitet, hogy a Dunának egykor két ágát tápláló víztömeg egy mederbe szoríttatván, ennek óriáserejű habjai emészték s emésztik napjainkban folyvást a sziget emlékdus földét; és ha Beél Matyas szerint a sziget nagyobb részét elnyelték a hullámok, minél inkább kell most félnünk, midőn látjuk, hogy a gőzhajók naponkinti sűrűbb forgalma, az ezek által előidézett fenekes megrázkódtatása a folyónak, a hullámok erős csapkodásai tovább-tovább harapóznak a sziget partjaiba, s azt végre elpusztítással fenyegetik.

Rövid e térés után vázlatom megszakított szálait ott fogom ismét föl, hol a birtoklásból fölmerült peres kérdésekben bíró, vagy felső rendelet vezeté rendszeres medrébe a panaszos tárgyat vissza.

A pécsi püspökök és a pannonhalmi apátok ismételve kezdék a szigeti apácák jószágain nemcsak követelni, de tetteleg be is szedni a tizedet. A

hatalmaskodók ellenében, úgy látszik, többször emeltek panaszt az apácák, eredmény nélkül; míg végre esztergomi érsek, Csanády (Chanadinus) 1334. rendelete által egyszer mindenkorra eltiltotta az illetőket, hogy a kérdéses javakban semmi szín alatt tizedelni ne merészeljenek. (Cod. Dipl. Tom. 8. vol. 3. 741. l.)

A budai halászok a sziget partjai körül, különösen pedig a jenői rév körül, napjainkban is vizatanyának (Hausenwurf) nevezett tájon ütvén tanyát, itt vetették ki hálójukat, s az apácák tulajdoni joguk sérelmével halászgattak. Ettől azután Róbert Károly 1335. királyi rendelete által eltiltattak, a dunai halászat joga itt a margit-szigeti apácákat illetvén.

Anyagi oldalát a margit-szigeti apácák monostorának, mennyire lehetett, feltüntetvén, lássuk most, mit hagyott fel a történet annak belélete- s szervezetről.

Béla király 1259. alapító oklevelében e szavakkal: „a mi legdrágább leányunkat, Margit asszonyt, a kolostori testvérek közt a szerzetes ruha tisztességében, stb.“ (Pray 224. l.) legkedvesebb leányát, Margitot, miután a szigeti monostor tökéletesen fölkészült, a veszprémi zárdából ide hozatta, követvén őt Olympia nevelője, Humbert szerzetes, a király-

hölgy vallás- és erkölcs tanára, s számosabb veszprémi apácák, kik lemondván veszprémi apácza-jogaikról, itt maradtak. Olympia fejedelem asszonynyalón; Humbert pedig rövid ideig tartott itt léte után, Ranzán és Ferarius szerint, a domokosiak összes magyarhoni szerzeteinek főmesterévé választatott. (Fessler 2. köt. 1015. és Pray 224. l.)

Hogy képezte a vallás- és erkölcstanító, Humbert, a királyi gyermek ifju lelkületét? s a vallás-, a világ-, az emberekről mi fogalmakat csepegtetett zsenge keblébe? erről Margit életírója felmagasztaltan, hosszasan értekezik; miből nem mulaszthatom el egyes vonásokat főlemlíteni, hogy a tisztelt olvasók párhuzamot vonhassanak az ó és újabb kor nevelési eredménye között.

Vallás-erkölcsi leczkéinek egyikében ezt olvasuk: „hogy egy szerzetes a felett tündödvén, miben rejlett a régi sz. atyák tökéletessége, mely nekik a mennyei boldogságot biztosította? e fölötti okoskodása közben álomba merült; s ime! arany betűkkel írott könyv lebeg az alvó szemei előtt, s benne az írás ezt tartalmazá: „önmagát kicsinyleni, senkit mást meg nem vetni, meg nem ítélni, és Istent szeretni“ (Margit életírója 263. l.). E bölcs mondat annyira ha-

tott az ifju kebelre , hogy az , egész élte rendszerét szabályozta.

Nem volt olly nehéz s olly szerény női foglalkozás, mit Margit példás türelem- és teljes föláladozással ne teljesített volna. Midőn a vérhas dühöngve pusztított a kolostor falai között ; midőn társnői kidőlték az ápolás kötelességében : ő, ki e betegséget szintén nem kerülheté el, javulása közben szolgálta nemcsak az apácákat, de a zárda beteg cselédeit is. Önfeláladozása, és szerzet-társnői irányában szolgálatkészsége annyira ment, hogy bár a szerzet szabályai szerint mást illetett volna a korházban virrasztás sora, ő a fejedelem-asszony nál soron kívül is kieszközlé, hogy a betegeket éjeken keresztül ápolhassa. Margit életirójánál ismételve olvassuk , hogy imamentes óráiban a zárda éttermeit , tornáczait önkézüleg tisztogatta, az edényeket mosogatta, szóval soha nem veszteglett. S mindezen önfeláladozási készséget, a keresztény szeretet legmagasb fokát, még a női szemérem, alázatosság és lemondás legmagasb dicső erénye is ékesíté.

Margitnak házassági ajánlatok tételnek.

És e királyi hölgyet égi erényein kívül rendkívül szép s bájos külsővel is festi az életirő, annyira, hogy, midőn **O t t o k á r** cseh király 1262. Béla királylyal, kinek fiát, **V. Istvánt** Stajerhon birtokából kiüzte, békét kötött, s budai látogatása alkalmával Margit-szigetre jövén, itt Margitot apáczaöltönyben meglátta, e ritka szépségű hölgy iránt szerelemre lobbanván, a magyar királynak rögtön házassági ajánlatokat tőn. Béla ismervén leánya szilárdságát, az ajánlatot nem fogadta ugyan el, de vissza sem utasította, hanem előbb nejével, **L a s c a r i s** görög császár leányával, tevé meg a kísérletet, leányát fogadása megváltoztatására birni. Minthogy azonban czélt nem ért, **Marczel** várfoki domokosi tartományi főnököt küldé ismételve hozzá, hogy ez, szövetkezve **Olympia** fejedelem-asszonynal, tenének s követnének el mindent a házasság létesüléseért.

Keressük okát, miért kívánta Béla annyira Margit leányának **Ottokár** cseh királylyal való egybekeelését?

1260.—61. a tatár khán követei Béla királynál

megjelenvén, frigy kötésre szóliták őt fel; minek zálogául a khán nevében követelék, hogy Béla fia vegye el a khán leányát, vagy megfordítva, a khán fia Béla leányát. A király ez ajánlatokra habozott, s határozott válaszával különféle ürügyek alatt késett; a khán azonban Magyarhon belviszonyairól kémei által értesülvén, tudván azt is, hogy a stajer háboru folytán Béla és Ottokár között a béke még nem kötöttet meg, Magyarország határaihoz közeledett, s Erdély széleit már pusztítani is kezdé, így hívén a Bélával ohajtott frigyet kierőszakolhatni. Ennek kell tulajdonitanunk, s ebben kell keresnünk kulcsát annak, hogy Béla a cseh király házassági ajánlatát forrón kívánta, a tatárok ismét közeledő csordái ellen őszinte szövetségest keresvén Ottokárban.

Lássuk már, hogy Margit szívének az ajánlott házasságra való megnyerésére királyilag megbízott Marczel és Olympia mi sikerrel jártak el küldetésökben?

A megbízottak magukhoz vevén Margitnak az apácza-zárdában levő egyik rokonát, hozzá mentek, előadván neki szülői forró kívánságát, kérvén őt: nyilatkoznék lelke meggyőződése szerint. Margit

az ajánlatot — szent fogadalmára utalva — határozottan visszautasítá.

Megelőzte e jelenetet Bélának Margittal volt párbeszéde ugyan e házassági ajánlat ügyében; mit Ranzán Péter „*Epitome rerum hungaricarum*“ czimű munkájában így ír le :

„Atyám, szünjél meg, kérlek, nekem testi házasságot ajánlani! mert te engem korom első éveitől Jézus Krisztussal jegyeztél el; most pedig az Istennek adott ígéretről megfeledkezhvén, úgy megváltoztatád határozatodat, hogy engem intesz, a mennyei jegyesről lemondva, test és elme tisztaságát megsértve, bűnös emberhez menni férjhez! A fogadalmat, melyet tettem, soha meg nem szegem, s testem és elmém tisztaságát, melyet a királyok királyának felajánlék, soha be nem szennyezem. Emlékezetemben van még, midőn megkisértéd, engemet, mint hét évest, a lengyelek királyának adni jegyesül, s hiszem, hogy te szintén emlékezel, mit feleltem akkor neked. Ugyanis azt mondtam, hogy én, míg élek, annak szolgálója leendek, kinek engem első korom óta mint jegyest felajánlál. S hogy ha akkor akaratom szerint, melly az igazsággal ellenkezett, nem cselekedtem vala: egyetértsek-e veled most, midőn korra idősb vagyok, s annál fogva nem

csak okosabb, de kivált az isteni malaszt iránt fogékonyabb is? — Szünjék meg tehát atyám engemet kitüzött fogadalmamról lebeszélni; mert országnak, gazdagságnak és egyebeknek, miket a cseh ígér, Krisztus mennyei országát és szelidségének gyönyöreit eléje teszem. Inkább akarok tehát meghalni, mintsem a te halált hozó javaslatodnak engedni. Valahányszor nekem parancsoltok, mi Istennek kedves, nektek mint szülőimnek és uraimnak fogok engedelmeskedni; de ha valamit kívántok részemről történni, mi az isteni rendelettel ellenkezik, akkor nem fogom elismerni, hogy akár szülőim, akár uraim vagytok, vagy valaha voltatok.“

Idézeteim Margit állhatatosságát igazolván, ezeket azért soroltam el, mert szigetünk történeti fontosságra főleg Margit itt léte által emelkedett; de az utóbbi adat nyomatékos azért is, mert ebben egy új, eddig még nem igen ismert házassági ajánlatról van szó, mit a sziget története kiegészítésénél mellőznöm nem lehetett.

Margit apáczává szenteltetik.

Megtörttek Margit szilárdságán minden házassági törekvések; és Marczel, a domokosiak genera-

lisa, ugyszintén Olympia fejedelem-asszony ismer-
vén e nagy hölgynek határozott jellemét, siettették
most már felavattatását. S így lőn, hogy a történte-
ket követő néhány nap elteltével Margit az esz-
tergomi érsek, váczi és nyitrai püspökök, számos
szerzetes és egyházi tekintélyek jelenlétében fényes
ünnepléssel fölszenteltetett pünkösdi harmad napján,
1262. (Pray 281. l.)

A felavattatás Margit életén mitsem változta-
tott, csupán ama nyugtalanságoknak vetett véget,
miket a házassági ajánlatok ébresztettek benne. Ő
ezentul is igénytelen, munkás, jámbor, egyszerű apá-
cza maradt; magát a szerzet fejedelmi czimét, mely-
lyel ismételve megkinálták, visszautasította. Ha szü-
lői, vagy rokonai látogatására jöttek, azokat megel-
ző, szíves szeretettel fogadta; ha ajándokokat hoztak
neki, ezeket a szegények közt Marczel dominikanus
által osztatta szét. A kelméket fejedelem-asszonyának
adá; magának mitsem tartván vissza. Különös elősze-
retettel viseltetett a pesti Szent-Antal-egyház iránt,
hol szent Miklós püspök emlékére oltárt emeltetett,
maga varrván a szükséges szertartási öltönyöket.

IV. Béla István fiával háborút visel.

István, Margit fivére, kit apja, Béla még 1246. királytársának koronáztatott, és ki utóbb V. István néven uralkodott Magyarország felett, 1262-ben atyja ellen fellázadt, hadát megverte, s már apjával kész vala megütközni, midőn a haza nagyai közbelépnek, s az apa és fiu közti békét helyreállítják.

Két év lefolyta után Stajerországrét, honnan István, Ottokár cseh király által elüzetett, kárpótlást követelt; s minthogy követelése visszautasították, fegyvert ragad apja ellen, azzal indokolván a háborút, hogy Béla testvére miatt elhanyagoltnak érzi magát szülői szívében. E harcz is IV. Orbán pápa közbenvetésére lecsillapul; a feszültség azonban fiu s apa között, mit pártjaik ármánykodása szított, 1267. ismét háboruban tört ki.

Az ifju királytárs nyugtalanságaért ezuttal kemény leczkében részesült. Hadai Ottokár segítségével Béla által tökéletesen szétverettek, s ő maga Erdélybe menekülván, neje és gyermeke fogságba került.

A felindult apa már örökségi jogától is megakará fosztani pártütő fiát, ha az ország nagyai, különö-

sen a pápa engedékenységre nem hangolják az elkeserített apát.

Az ország belviszonyai Margit kedélyét halálosan megsebzik.

Margit, kinek figyelmét a zárda falai közt sem mellőzték a külvilág mozgalmait, hallván atyjának Istvánnal való viszályait, hallván a pártoskodásokat, mellyek nyílt harczban csaptak össze, gyöngéd keble határtalan könyárban tört ki; imádkozott, böjtölt, sanyargatta testét, s helyzete a kétségbeeséssel lőn határos. Föléledtek gondolatiban a tatár hadjárat gyászképei, s a hazának még soká be nem hegedhető sebei; tudván, hogy a tatár khán népével Erdély szomszédságában tartózkodik, visszaidézé emlékében mindazon szörnyeket, miket a tatárok a keresztényeken elkövettek. Ezekhez járul az önzéstelen szeretet, mellyel szülői és rokonai iránt viseltetett, továbbá lehetősége annak, hogy ezek a harczban áldozatul eshetnek. Mindezek természet-szerűleg annyira felizgatták lelkületét, hogy a fejedelem-asszony a zárda társnőkkel együtt, életét kezdék féltetni, az éjjel-nappali szakadatlan gyötrelmek visszahatván gyenge idegzetére.

A példás hitű királyi hölgyet végtelenül szerető és tisztelő apácák vigasztalásai mind nem használtak; sőt gyengélkedő egészsége daczára Margit még arra sem vala birható, hogy a szerzetes élet kemény szabályait maga irányában szeliditse. Egyenlő szigorral folytatta önlegyőzésre czélzó szent életmódját, s élete leírója még látta a borz-övet (cilicium) is, melyet testén hordozott, és a két-soros fegyostort, melyel verte magát.

Illy és András erdélyi püspök 1707. Nagy-Szombatban kiadott „Vita S. Margaritae ungarae virginis“ czimű munkájának 21. 22. lapján ezeket olvassuk : „Gyakrabban megintetvén apácza társaitól a végett, hogy mellőzve testének tulzott sanyargatását, önmagával szelidebben bánnék, nehogy úgy látszassék, mintha örömejobb halna, mint Istennek szolgálna, miután hosszabb élet alatt több érdemeket is szerezhethne Isten előtt. Illy szavakra azonban nekik azt szokta felelni, hogy, kik azt remélik, miszerint e siralom völgyében tovább élnek, azok az erények gyakorlatát későbbre is halasztják; én az ilyenek számához tartozni nem akarok, mert nem tudom, e halandó életben meddig maradhatok. A zárdák azoknak lakhelye, kik nem mulandó javakat, hanem az örökkévalókat tisztelik, ohajtják és keresik.“

Az apa s fiu közti béke azonban helyreállittatván, ennek hire jótékonyan hatott Margit kedélyére; kinos napjait előbbi foglalkozásai válták ismét föl. Szülői és rokonai sűrűbben tevék nála látogatásaikat, kiknek egyéb épületes tanácsai között jelesen ezeket köté szívökre: „hogya az országot törvényesen és ne zsarnokság által kormányozzák, és azt ne tőrjék, hogy a fegyveres osztálynak, mellynek lelke mindig zsákmány után sovárogy, önkényétől függjenek.“ (Ranzán Péter, Epitome rerum Hungaricarum 371. l.).

Béla uralkodásának végnapjai, halála és sirja.

Bélának 35 évi uralkodása folytonos küzdés volt. Az Árpádok korából alig tudnék egy uralkodót fölmutatni, kinek kormánya alatt belviszály és küllellenség annyi gyászt, annyi vészt hozott volna hazánkra, mint e jeles fejedelem alatt, kit a nép öreg királynak nevezett. És ő rendületlenül megvívott a nehéz napokkal, s csupán buzgalmának, bölcseségének, vas-kitartásának köszönheti hazánk akkori megmaradását.

A csapások legnagyobbika, melly végnapjaiban érhetette, Bélának, Tótország vezér-herczegének

1269. év végén közbejött halála volt, kit csak hamar Mária királyné is követett a sirba. Ez annyira leverte az öreg királyt, hogy 1270. június havában élte 64. évében maga is utána ment szeretteinek.

A sors azonban még holta után sem engesztelődött ki vele. Tetemei ugyanis az esztergomi minoriták egyházában takarítottak el, hol végrendeletileg sirboltot készítettett magának. — Innét az esztergomi érsek, Fülöp, ki az elhunyt királynak halálakor távol volt, a király hamvait a székesegyházba rendelte átvitetni.

A minoriták, midőn a király holtteste egyházukból elvitetett, az érsek rendeletének ellent mondtak, és Fülöp érsek ellen a pápánál panaszt emelvén, egyszersmind visszahelyezést kérelmeztek; mit meg is nyertek. S így Béla holtteste a minoritákhoz ismét visszavitetvén, ezzel háromszori temetésben részesült.

De térjünk ismét vissza Margithoz, kinek a felhozottak után szintén megszámitva voltak napjai.

Ha elgondoljuk, hogy Margit zárdai élete képviseli a teljes önfeláldozást; ha a virrasztást, a böjtölést, önsanyargatást vetjük latba; ha továbbá számba vesszük, mennyi lelki kinok dúlták e gyöngéd nő keblét apja s fivére közötti háborus időkben; ha

figyelmünket oda irányozzuk, hogy vérző szívének mennyi fájdalmat okozhatott apja, anyja és Béla testvérének egymást érő halála: kétségtelenné lesz előttünk, hogy csupán a vallás éltető s vigasztaló hatalma által tudott e gyenge nő annyi szívszaggató fájdalmat, annyi lelki kint túlélni. És Margit, bár fogyva testileg, megvivott a sorssal, lelki ereje táplálta a roskadozó testet.

De eljő az idő, midőn testünk a lélek nyújtotta tápszer méltánylására többé nem képes; a halál hideg verejtéke kivirágzik halántékunkon; az enyészet hattyudala körülzengi füleinket: — ez az átmenet korszaka.

Margit küszöbén állott ez átmenetnek, midőn az egy elhunyt zárdabeli apácza fölött zokogók sorában megjelenván, Badaboray Erzsébet fejedelem-asszonynak ezeket mondá: „testem hanyatlik, s én érzem, hogy néhány nap múlva követendem társnőmet.“ Így is lőn. A kimerültség ágyba sodorta, mit el sem hagyott többé.

Tizenhárom napig tartott betegségében, lehelete utolsó perczeig nem hagyta el a legtisztább eszmélet. A hozzá intézett kérdésekre világosan és szabatosan válaszolt; a haláltól nem remegett, sőt örömmel várta az átköltözködés végső perczeit. Ágya körül

egybesereglett rokonaihoz és a zárda népéhez fordulva így szólott: „Atyámfiak! én meghalok, és kérek titeket, hogy temessetek engem az karban, az szent kereszt oltára előtt; ha pedig az kar annak miatta igen megszorul, tehát temessetek engemet az én imádkozó helyembe, és ne féljete az azon, hogy az testemből valaminemű dohosság jőne ki.“ Ezek után Mihály domokosi tartomány-főnöknek meggyónván, megáldozván, s tőle az utolsó sz. kenetet fölvevén, miután ládája kulcsait az említett fejedelem-asszonynak kézbesítette, 1271. szombati napon, február 15-én reggel, élte 29-ik évében az örök életre átszenderült. (Pray, Vita SS. Elisabethae et Divae Margaritae 300. l.)

Alapításakor ezen monostornak, miként már feljebb érintettem, hetven magyar hölgy iratta magát e szerzetbe, elfogadván ennek szabályait, s ezekkel fejez öltönyét. Ugy látszik, hogy ez volt itt a legnagyobb létszám, mit az időnkinti halálozások mindig kisebbre olvasztottak. Midőn Margit elhunyt, negyven apácza hagyott még életben Margit-szigeten, kiknek neveit Pray után, mint szigetünk történeti nevezetességeit, megismertetem a tisztelt olvasókkal; tudnillik:

1. **B a d a b o r a y** Erzsébet, Margit halálakor fejedelem-asszonya a zárdának; 15 éves korában lépett a szerzetbe.

2. **K a t a l i n**, a veszprémi kolostorból, hol 37 évet töltött, jött Margit kíséretében a szigetre, és itt 70 esztendőskorában épen akkor választatott fejedelem-asszonynya, midőn a romai szék Margitot a szentek sorába akarván emelni, szerzetbeli életére vonatkozólag követői által hely színén tétette a vizsgálatokat.

3. **E l i a n a**, szintén a veszprémi zárdából jött Margittal ide; a pápai küldöttek vizsgálatakor 60 éves; a veszprémi zárdába adatott 10 éves korában.

4. **J o l á n t a**, 7 éves korában lépett a veszprémi kolostorba; honnan, 14 esztendőskorán, Margit társaságában jött a szigeti monostorba.

5. **M a r g i t**, IV. Béla Anna leányának leánya; apja Radislav macsói bán volt; 4 éves vala, midőn szülői őt a szigeti zárdába adák.

6. **E r z s é b e t**, V. István király leánya, 21 éves; 4 éves korában adták a margit-szigeti kolostorba.

7. **M a r g i t**, Vilmos mahonyai herczeg leánya, 36 éves; 9 éves korában jött a zárdába.

8. Toboly Benedicta, 14 éves volt, midőn ide került; Margit halálakor 38 éves.

9. Serennay Erzsébet, Serennay László főispán leánya; 7 éves gyermek volt, midőn a szerzetbe adatott; ez idő szerint 34 esztendő.

10. Sabina, Hevizy Dónát leánya, 12-ik évétől szigeti apácza; a kérdéses időben 36 esztendő.

11. Siserenyay Ilona, 20 éves.

12. Bodomérey Erzsébet, Tamás ispán és Olympia leánya; 7 esztendő volt, midőn anyjával a veszprémi kolostorba került, és onnét Margittal együtt a szigetre hozatott; Margit halálakor 35 éves.

13. Stefania, Pausa leánya, mint két éves gyermek adatott a kolostorba, s midőn Margit meghalt, 31 esztendőt számlált.

14. Olympia, Bodomérey Tamás ispán özvegye; 24 esztendő volt, midőn a veszprémi zárdába apáczának öltözködött, honnan Margittal, ki-nek ápolója s nevelője volt, jött Margit-szigetre; történetünk idejében 55 éves.

15. Nyitray Frozia, 20 esztendő.

16. Ágnes.

17. Judit, Ipoly ispán leánya, 29 éves; Margitnak játszó s tanuló kortársa, a zárdában nőtt fel.

18. Berchy Ágnes, 50 esztendő; 18 éves apácza.

19. Cecilia, Veszprémi Mózes leánya; a veszprémi kolostorból jött ide Margittal.

20. Lucia, Veszprémi Uten leánya; 7 éves gyermek volt, midőn kolostorba adták; ekkor 27 esztendő.

21. Sennye Katalin, Esztergomi Sennye urnak leánya; 25 év óta szerzetes apácza.

22. Caáky Alexandrina, 49 esztendő; Veszprémből került a Margit-szigetre.

23. Ágnes, Somogyi Gergely leánya, 25 éves; szülői 12 esztendő korában hozták a szigeti monostorba.

24. Benedicta, Canac István urnak leánya; 20 esztendő óta szerzetes apácza; Veszprémből költözködött a szigeti zárdába.

25. Margit; Erdélyi Mátyus herczeg anyja, 51 éves, 22 esztendő özvegy; 13 év óta apácza.

26. Judit, Mózes nádorispán leánya; IV. Béla király Sabina nevű leányának leánya, 44 esztendő; 11 év óta Margit-szigeti szerzetesnő.

27. Nyitray Anna, Meloan leánya, 20 esztendő.

28. Katalin, Várady András urnak leánya; 20 év óta apácza.

29. Betamy Margit, 44 éves; 16 esztendő szerzetesnő.

30. Gauray Candida, Tauros (tán Gauray) urnak leánya, 28 esztendő; 21 év óta lakott a zárdában, tehát 7 éves volt, midőn a szigetre adatott.

31. Salony Erzsébet, Geman ispán urnak leánya; 7 éves volt, midőn a zárdába adatott; történetünk korában 27 esztendő.

32. Erzsébet, Adrian ispán urnak leánya; 20 éves apácza.

33. Katalin, Somogyi Niarcz leánya; 6 éves gyermek-korában adatott a zárdába; ez alkalommal 26 éves.

34. Chinga, Bádoldy ispán urnak leánya, 30 esztendő; 21 év óta szigeti szerzetesnő.

35. Aglent, Veszprémy András urnak leánya, 50 éves; a veszprémi monostorból követte ide Margitot.

36. Alnika, Ajkay Péter urnak leánya, 30 éves; 20 esztendő óta szigeti apácza.

37. Mária, Mihály urnak leánya.

38. Aglent, Serennay László urnak leánya.

39. Ancilla.

40. Petronilla, Tongay Péter urnak leánya.

Ebből kitűnik, hogy az apáca-zárdák egyszerűsmind leány-nevelő intézetek is voltak; mi azon korban még szükségesb volt, mint ma, midőn a szülők több nevelési eszközökről rendelkezhetnek. S hogy a növendékek közül azok, kik szemlélődési hajlammal s a szent életre ihletiséggel bírtak, valamilyen leány-gyermekek is, kik azon háborus időkben szülőiket, s tán vagyonukat elveszték, illy szent intézetekben állandó menhelyre találtak, — nemcsak természetes dolog volt, — de azon kornak legszebb, legüdvösebb vonasai közé tartozók.

Margit gyászravatala és eltemetése.

Térjünk át Margit gyászravatalához. Halálát közvetlen követő vasárnap a délutáni szokott egyházi szertartások befejeztetvén, miután holtteste egyszerű apáca-köntösbe öltöztetett, a templom belsejébe lelketrázó zokogások között elhelyeztetett. Ravatalát égő gyertyák lángkoszoruja övezé, ezek során kívül a szigeten lakó szerzetek, s a vidék népözöne állapodván meg. A sürgönyök, futárok, mint a halálhír közlönyei, minden irányban szétkül-

dettek, a gyászeseményt köztudomásra adandók; és a nép kíváncsi szemekkel tódult látni az öreg király leányát, kit már élteben szentnek ismert.

Az egyház számos tekintélyei között megjött az esztergomi érsek, a váczai és nyitrai püspökök, az ó-budai prépost; és bemenvén a templomba, föllebenték a Margit holttestét takaró szemfödelet, s megdöbbentek, látván a ragyogó fényt, mely a halott arczát fénykör gyanánt övezé. Csodálkoztak szépségén, mely most felötlőbb volt, mint valaha. Az érsek ezután a sokasághoz fordulván így szólott: „Ne sirjatok atyámfiai! inkább örüljete, mert az öreg király leányát a mennyei örökélet jutalmát élvezni immár nyilván látjuk.“

Halála negyed napján a test keményfából készült, és erősen vasalt koporsóba tétetvén, a Boldogasszony főoltára előtt ásott sirba Fülöp esztergomi érsek által eltemettetett „jelenvoltokra plebánosoknak, püspököknek, férfiaknak, asszonyállatoknak, szegényeknek és nemeseknek nagy sokaságának előtte.“ (Pray 305. l.)

Sirja 12 napig nem takartatott le; s midőn ez idő elteltével kőlapot akartak rátenni, kedves illat szállt föl a föld gyomrából, minélfogva a jelenlevők azt gyaníták, hogy a holttest bebalzsamoztatott. A

vizsgálat erre vonatkozólag Péter tartományfőnök által nagy buzgalommal folytattatott; azonban a Margit sirjából fölpárolgó illatár oka nem puhatoltathatván ki, az mennyei láthatatlan erő művének tulajdonított.

Említettem, hogy Margit élte végperceiben ládája kulcsait számos apácza jelenlétében a fejedlem-asszonynak kézbesíté. E kulcsok különféle gondolatokra szolgáltatnak alkalmat: királyi kincseket hitt egynémellyik a szekrényben rejteni, míg mások érdekes titkokat láttak magok előtt már-már földelítve. És a láda, mint midőn osztályos örökösök összesereglenek, a hagyatéokban osztozandók, az egybegyült apáczák előtt fölnyittatik, — s mi roppant csalódás! — tartalma két vastag-szövetű apácza-köntös, egy vas öv, egy fegyostor, rajta a borz bőre, két pár viselt harisnya vas-szegekkel bélelve.

Három hónapba került, míg Albert és Peteur, Lombardiából hozatott szobrászok, Margitnak veres márvány koporsót véstek; és miután elkészült, a sirt ideiglen fedő kőlap helyéről fölvétetvén, ismét az említetthez hasonló illat tölté meg a templom belsejét; — miről a nevezett kömetzőknek eskü alatt bizonylatot kelle tenniök.

Kérelmezés a romai szent széknél, hogy Margit a szentek sorába fölvétessék.

Alig hült meg Margit holttesteme, s a csodák mindenféle alakban kezdtek nemcsak sirja közelében, de távol vidékeken is föl-föltünedezni. Margit életirója hosszú sorát adja ezeknek, részletesen fejtegetvén: mikép gyógyultak föl vakok, nyavalyások, bélpoklosok, és a testi kinok minden képzelhető fájdalommal sokszor évtizedeken keresztül küzdők az által, hogy Margit sirjához járultak buzgó imáikkal. Ill y és András, erdélyi püspök harmincznyolczat sorol fel idézett munkájában.

Igen természetes, hogy a dicsőült' királyi testvérének, V. Istvánnak, a Margit szigetére tömegesen zarándoklók által tapasztalt csodák kora tudomására voltak: miért is Fülöp, esztergomi érsek és számos püspökök tanácsára követeket küldött a király X. Gergely pápához, kérvén őt, hogy elhunyt nővérét, megtétetvén az előleges vizsgálatokat, avatná föl a szentek sorába. A szentséges pápa ezen kérésre az említett érseket nevezé ki fővizsgálóul, adván mellé a váczai püspököt, és a bakonybéli cisterciták apátját. Azonban a királynak 1272. évben közbenjött rögtön

halála, kit csak hamar az esztergomi érsek is követte, ugyszintén Gergely pápának ez időben kimulta feltartóztatta a kért eljárást.

1276-ban V. Incze választatván az anyaszentegyház fejévé, ennek kormányzási első teendői közé tartozott, Blanco Hubertet, a pápai udvari káplánt, de la Corre veronai kanonokkal Magyarországba küldeni, hogy itt Margit-szigeten az általa megszabott utasítások fonalán tennék meg Margit életére, erényeire és hatására vonatkozó vizsgálateikat.

A romai sz. szék nevezett küldöttei határozott utasításokkal felruházva, 1277-ben, Margit halálának hatodik évében, itt Margit szigetén megjelentek, és a fentebb megnevezett apáczákat, ezeken kívül pedig számos különböző osztályu tanukat a hely színén eskü alatt kihallgatván, eljárásuk iránti jelentésöket, minthogy idő közben V. Incze meghalt, — XXI. János pápának nyújtották be.

Az olaszországi bonyodalmak miatt eredménytelen maradt a dolog. És noha Kun László király sürgette a sz. széknél előde kérelmét, czélt nem érhetett. Hihetöleg a kées erkölcsü király szava nem volt eléggé nyomatékos.

III. Endre király V. Kelemen pápa korában, ugy látszik, uralkodása utolsó szakában ismét

megújította Margit ügyét, küldvén Endrét, budai várfoke dominikanust a pápához ;—1301-ben közbenjött halála azonban meggyújtotta törekvéseit.

1464. Mátyás király járul ismét II. Pius pápához, Márk, tinnini püspök követé által szorgalmazván a kérdéses ügyben végleges határozatot. De Pius elhunyván, s helyébe II. Pál választatván, a királyi követ, ki csak imént érkezett Romából vissza, 1465. ismét oda utazott az ujon választott pápát Mátyás nevében megkérendő, hogy IV. Béla királynak Margit leányát a canonok értelmében egyházi főhatalmánál fogva emelje a szentek sorába. Hogy ennyi sürgető kérés daczára fogamat nélkül maradtak királyaink törekvései, a történetből alig tudnók igazolni.

Utolsó volt királyaink között III. Ferdinand, ki Margit ügyét egész hévvel felkarolá. VIII. Orbán pápához 1641. irt levele, ugyszintén a romai bibor-nokok tanácsához bocsátott emlékirata, miket Sartori Antal és Petinger Kristóf szerzetesek vittek Romába, igazolják, mennyire érdekelte a királyt ezen, most már hatod izben siker nélkül megújított tárgy eldöntése.

És a czél, hogy Margitot a szentek sorában olvashassuk, ekkor sem éretett el. A posonyi Klára-

apáczák azonban még eltöröltetésük előtt nyertek Salvati János apostoli nuntius- és bibornoktól egy 1409. évről szóló sajátkezüleg irt pápai levelet, mely szerint XII. Gergelytől adott fölhatalmazásnál fogva 40 napi bűnbocsánat engedményeztetik mindazoknak, kik dicsőült Margit sirjához Margit szigetére zarándokolnak.

Annyi törekvés után végre a földézett levélből köztudomásra jött, hogy királyaink közbenjárásai közben Margit beatificatio útján a dicsőültek sorába igttattatott.

A keleti népeknek egyik sajátosságát képezi, forróbb ragaszkodása minden nagyhoz és nemeshez, mit köréből, és határtalanul szeretett földéről föl tud mutatni. Ezt nagyrészt melegebb véralkatának, s nagyobb szellemi fogékonyságának kell tulajdonítani. E vér, bár higitott kiadásban, mi tagadás benne, ha nem is forr, de kering ma is ereinkben. És ha ez állításomat alkalmazom jelen történetünkre; ha azt tekintjük, hogy hazánk népe Margit emléke iránt most is hő vallásos kegyelettel viseltetik; ha oda irányozzuk figyelmünket, hogy a dicsőült, könyvekben szűk örökitésre talál, s azt, kivéve az egyházat, leginkább nemzedékről nemzedékre átvitt hagyomák tartották fön közöttünk: önkényt kell

meggyőződünk, hogy a nép is képes dicsőíteni, és az emlékek örökítésében őszinte levén, tiszteleti hajlamaiban és megválasztásaiban mindig szerencsésb az egyoldalú történetírásnál.

V. István rövid kormányja, halála és margit-szigeti sirja.

Láttuk a viszályokat, mellyek IV. Béla és V. István közös kormányja alatt szaggatták belsejében a hazát; főlemlíttem a hármás békét, mi által az ország nagyainak sikerült az apa és fiu közötti egyetértést létrehozni: ezuttal csupán rövid kormányja egyes vonásait fogom érinteni.

1270. apja halála után lépven a trónra, Ottokár cseh királyt, ki őt, mint láttuk, 1262. stajeroni birtokából elűzte, támadá meg hadával, méltán azzal indokolván István a háborut, hogy Anna nővére, Ratislav macsóí bán özvegye, közös apjuk IV-ik Béla királytól tetemes családi kincseket sikkasztván el, ezekkel vejéhez, Ottokárhoz menekült; más felel, hogy az ország főnemesei, kik apja életében neki, mint királytársnak voltak ellenségei, ezek között különösen a kőszegi gróf, szintén Ottokárhoz

futottak, váraik védelmét cseh és osztrák várőrségre bízván.

A hadjárat összeütközés nélkül végződött. Stajerhont István pusztította, honnan mintegy 20 ezernyi fogolylyal tért haza; Ottokár pusztította Magyarország felvidékeit (1271.). A béke végre ez évben megkötöttvén, a két király Posony vidékén egy dunai szigeten, valószínűleg a Csallóközben, kölcsönös kiengesztelődéssel találkozott. (Cod. Dipl. Tom. 5. Vol. 1. 100—13. l.)

Midőn a király 1272. seregét Szerbhon belzavargásai lecsillapítására vezette, P e k t a r i Joachim, Tótország bánja, hogy habsburgi Rudolfot szorosh kötelékekkel fűzze Istvánhoz, ennek fiát, Endrét, a nélkül, hogy tudatta volna valakivel szándokát, titkon Némethonba vitte magával, olly czélból, hogy őt Clementiával, Rudolf leányával eljegyezze. István értesülvén, hogy szeretett Endre fia eltűnt, kétségbeesetten lóra ült, s elhagyván seregét, a forró nyár daczára utját pihenés nélkül folytatta; mire Budát elérte, annyira kimerült erőben, hogy egy pár nap alatt kimult. Végvánata volt Margit nővére mellé temettetni. — Margit életirója után Pray (259. l.) azt mondja, hogy V. István király veres márvány koporsóban temettetett el Margit szigetén, a Bol-

dogasszony-apácák templomában, jelesen annak evangéliumi oldalán 1272.

A sziget Margit halála után.

Margit szigete a felsorolt események folytán mindinkább a csodák és vallásos közjáratok színhelyévé lőn. A betegek sirjához jöttek, vagy hozattak, irt és enyhületet keresni sebeik kínjaiban. Az élet ellenben, melly egykor királyi érdekeket csatolt a szigethez, úgy látszik, magán cellákba vonult, s idővel a zárda lakóinak hajdani nagy száma is megfogyott.

Hogy azonban a sziget fogyhatatlanul közfigyelem s kedveltség tárgya maradt, tanusítja azon emlékezetes körülmény is 1459-ből, hogy Szilágyi Erzsébet, Mátyás király hőselelkű anyja, hihetőleg fia közbenjárása által részesült ama pápai engedményezésben, minélfogva a margit-szigeti apácákat bár mikor meglátogathatta. (Hevenesy K. J. 1 köt. 73. 1.)

A márgit-szigeti Boldogasszony-monostornak pusztulási korszaka, s az apácák vándorlása.

Csendes szigetünk falai közül a mohácsi vérmezőre vezetem olvasóimat, a mellyről hazánk egyik jeles történésze azt mondja: „a nemzet és az ország nagyléte Mohácsnál sirba szállott.“

Az 1526. augusztus 29-ik napja véres betűkkel jegyeztetett föl történetünk lapjaira. Minden magyar keblet ösztönszerűleg kinos érzelem ragad meg, ha gondolatit e gyásznapra függeszti. Mennyi hő kebel, mennyi nemes akarat esett rövid félnap alatt az ármány, nagyravágyás, s az elfajult honvédelem rendszerének áldozatul! Mátyás király fekete serege nem létezett többé, s a Jagellók 35 éves kártékony hatása s anarchiára vezető kormánya, melly a királyi tekintélyt hatalmából kivetköztette, kiforgatta sarkából az alkotmányos fegyverviselet jótékony intézvényét is. Ehhez járult a belviszály, az oligarchikus versenyzések, a főnemesség elpuhulása, a közszellem és áldozatkészség hiánya, az önzés és haszonlesés, s mi legfőbb, üres kincstár — mind megannyi tényező a kórállapot szülte halál siettetésére.

Ulászlóra kellene vissza mennünk, hogy a mohácsi szerencsétlenség okait fölkeressük. Az oligar-

chiának bárgyu ur kellett, ki alatt féktelenül üzhesse erőszakoskodásait. Corvin János Mátyás király bajnoki jellemét öröklé; azért mindent elkövettek a legfőbb urak, hogy utját a trónhoz elzárják. S ezért Mohácsnál bűnhődtek.

A nemzeti élet erkölcsi kötelékeinek itt volt hanyatlási kezdete; az állam gépezete meglazulván, káros működése kihatott utódja II. Lajosra is, ki már elhanyagolt, a német Brandenburg őrgróf és néhány lelkiismeretlen magyar oligarcha által vezetett nevelésénél fogva nem birhatott annyi lelki erővel, hogy a fenyegető vészt csak fölismerni, annál kevésbé annak föltartóztatására a nemzeti nagy erő összpontosítása által gátot emelni lett volna képes.

Szulejman már szeptember 9-én Budát ellentárlás nélkül megszállotta; és haderejét összpontosítván, hadjáratát Bécs felé szándéklott folytatni. Az ázsiai fellázadt népek azonban visszatérését tevéen sürgető szükséggé, még e hó végével magyar vértől nyirkos seregével Bács-Bodrog megyéken keresztül elsietett, átvonulásában dulás, öldöklés és pusztítás nyomait hagyván hátra.

Hire terjedvén a mohácsi szerencsétlen ütközetnek; hire annak, hogy a törökök hallatlan öldöklésekkel közelednek az ország fővárosa felé, a meg-

rémült nép minden irányban menhelyet keresett az ellenség vad dühe kikerülésére. A margit-szigeti apácák tudván, hogy a keresztények mi sorsban részesülnek török kezek közt, Kőszegre menekültek.

P o d h r a c z k y kettős kronikájában (Pest, 1833) Budapest ez időbeni állapotát rajzolván, egyebek között tesz említést, hogy a török hadak a főváros környezetében fekvő helységeket s kolostorokat elhamvasztották. Ebből azt kellene következtetnünk, hogy a margit-szigeti monostorok, mint a város környezetéhez tartozók, ekkor dulattak szét; tekintve azonban Szulejman és Zápolya közötti egyezkedést, tekintve azt, hogy az apácák a vész csillapultával s a törökök eltakarodtával ismét visszatértek, úgy látszik, hogy szigetünk kolostorai ezuttal talán megkiméltettek, hogy későbben annál vandalibb dühvel romboltassanak össze. Az apácák visszatérésére vonatkozólag Hevenesy (K. J. 50. köt. 405. l.) azt állítja, hogy II. Lajos király özvegye, Mária, hívta a szigeti szerzetesnőket vissza, küldvén nekik Kőszegre biztos kísérfő levelet, mellynek segítségével a visszaköltözködést bántatlanul eszközölhetik.

1541-ben Buda vára ismét Szulejman kezére került.

Az erkölcsi romlottságnak lehet-e kiáltóbb példáját a polgárisult népek történetében találni, mit mellé lehetne állítani? 15 hosszú év tünt le a mohácsi csata óta fajunk életében, s a nemzet nem okult, nem eszmélt, nem tett — semmit, — de semmit hazája megmentésére! Másod izben hatott a török az ország szívébe, Budára, bántatlanul, gunyára a Hunyadiaknak, kik rémülésben tudák e vad csordákat tartani, s érezteték velők vas-karjaikat, a hányszor e szent földet szentségtelenül érinteni merészkedtek.

A hazafiság, az önérzet, az önfeláldozás Mohácsnál sirba szállt. Gyávaság szelleme furta be magát az utódok kebleibe, hogy pirulni ne tudjanak a szolgaság fölött, mit hazájok szenvedett, s ne érezzék a szolgaság szégyenítő súlyát, mit a török hozott rájuk.

A margit-szigeti apácák Buda másod izbeni elfoglaltatásakor Nsgyváradra menekültek, hol a szent János emlékére épült zárdában telepedtek meg. (Hevenesy K. J. 65. köt. 56. l.)

Szegénységben éltek, talán nélkülözésekkel is küzdöttek; mert jószágaik, miket az eredeti alapi-

tók adományoztak a monostornak, jobbra közel a zárdához Pestbuda környékén terjedvén el, ezek most törökök által bitoroltattak. Más felől pedig a reformatio is terjedvén, az szenvedélyesen fordult a kereszténység ősi institutioi ellen; de különben is a közpusztulással csökkenni kezdett az áldozatkészség, mellyel hajdan ez apácza-szerzet találkozott.

1567-ben, úgy látszik, magok az apácák folyamodtak Miksa királyhoz, kérvén őt, hogy rendelne számukra más kolostort. Valószínűséget kölcsönöz e hiedelemnek az, hogy a Zápolyákkal tartott folytonos egyenetlenség a Királyhágó közelében lakókat szakadatlan remegésben tartotta. Ehhez járulhatott az is, hogy a törökök az idő tájban foglalván el Gyulát, tábori kalandjaikat Nagyváradig terjesztették. Szigetvára Z r i n y i hős halálával elesett.

Mindemez összevágó körülmények valószínűvé teszik azt, hogy a király folyamodványuk alaposságtól idittatva, Nagyszombatba rendelte őket áthelyeztetni. Így váltak meg Nagyváradtól 26 évi itt-létök után, és Nagyszombatba érkezvén, elfoglalták a számukra kijelölt domokosi kolostort, keresztelő szent János templomával.

1615-ben, II. Mátyás korában, tekintve azt, hogy

az apáczáknak Margit szigetétől történt megválása, és az idézett korszak között 74 hosszú év pótolja az eseménydus hézagot, azt kellene hinnünk, hogy az eredeti menekültek közül már egy sem létezett, és mégis a hazai régiségekben ernyedetlenül buvárkodó Érdy János hazánkfiának sikerült poros iratokból kifürkészni, és Szerelmey Miklós „Magyar hajdaná“ban (Pest, 1847) a közönséggel tudatni, hogy az utolsó margit-szigeti apáca még az imént idézett éven tul csak 1637-ben halt meg. Így hát 96 éves szerzetesnő volt, ide nem számítván a zárdába lépte előtti korát.

A nagyszombati kolostorban ismét 48 évet töltöttek szigeti apáczáink közül azok, kik Nagyváradról ide szállíttatván, a haláltól még megóvattak. Zárdájok II. Mátyás királynak alább idézendő oklevele szerint többször leégvén, képzelhetjük, milly helyzetben sinlődtek itten!

Magyarország primása, esztergomi érsek, Forgách Ferencz V. Pál pápához fordult, és a nagy hir-névre emelkedett Pázmány Pétert küldé Romába annak kieszközlésére, hogy a nagyszombati monostor, a margit-szigeti apáczáknak ez idő szerinti lakhelye, templomával együtt a jezsuitáknak adasék, amazoknak alkalmasb zárda jelöltetvén ki.

A pápa, mint maga is az új szerzet egyik apostola, habozás nélkül beleegyezett a kérelembe, eltiltván a domokosiakat, hogy a jezsuitákat új birtokukban semmi szín alatt ne háborgassák. Pázmány Péter romai utjából haza érkezvén, midőn az időközben kimult Miksa utódjának, II. Mátyásnak, az előadottakra vonatkozó rendelvényét bemutatta, II. Mátyás király 1615-diki rendeletében meghagyá, hogy az ugy is kevés számú margit-szigeti apácák Posonyba, minden esetre előkelőbb helyre költözködjének, azontul a Klára-apácákkal egy szerzetet képezendők, és birtokaik jövedelmeit közösen élvezendők. *) (Katona Hist. Crit. 29. köt. 594. 95. és 96. l.)

Igy költözködtek a margit-szigeti apácák utódai a mohácsi gyásznapi óta most már idő-fogyasztotta kis számmal a negyedik helyre, s így egyesített a külön szerzet Klára-apácák elnevezése alatt, s így szűnt meg a margit-szigeti Boldogasszony-szűzek monostora külön létezni, emléke csak a történelemben maradván fön. **)

*) A posonyi klarissákhoz már előbb csatlakoztak az óbudai Klára-apácák. T. J.

**) Ez igen természetes volt az ország akkori megfogyott állapotjában, midőn az ország tulnyomó részében az uralkodó

Szent Margit teste.

A kegyelet parancsolja azt is följegyezni, hová lett a dicső emlékezetű királyi szűznek teste, a hívőknek e drága ereklyéje? S e végett a tisztelt olvasót ismét a Margit szigetére vezetem vissza. És e kérdés fölidézése itt találja legalkalmasb helyét, hol az emlitettek után a Boldogasszony-apácák szerzete tetteleg megszűnt lenni, mellynek Margit fényt, nevet és történetet adott.

A mohácsi ütközet után menekvést futásban kereső margit-szigeti apácák természetesen nemcsak kolostori s templomi megmenthető minden ingóságait, hanem Margit szent testét is, mint legdrágább kincsöket magukkal vivék, s azt előbb Nagyváradon, azután Nagyszombatban a templomba helyezék, hon-

török hatalom alatt s annak kegyeiből az egyházi javak legnagyobb része világi kezekre került. — A Posonyban egyesített három apácza-testület azonban Buda visszafoglalása után visszanyerte jószágait, s közüle néhány választott ismét visszatért a fővárosba, míg végre József császár által ezen egyesült testület végkép megszüntetett. T. J.

nan később Posonyba rendeltetvén, természetesen magukkal vitték. (Pray 248—49. l.) *)

Ha az olvasó tájékozza magát, ott fog megállapodni, hol az apácákat első futásuk alkalmával 1526. Kőszegen láttuk megtelepedni; mire Ferarius nyomatékos történeti adatot hoz elő, Mária királynénak kísérő levelét, mellyel „ab Günz usque Budam“ szállíttattak.

Annyi hihető, sőt valószínű, hogy menekülésökben első megállapodási helyök Nagyszombat (?) lehetett. De hogy a törökök elvonulása után Kőszegről s nem Nagyszombatból tértek a Margit szigetére vissza, az történeti tény. **)

Habár azonban a dolog természetében fekszik, hogy a menekvő margit-szigeti apácák kőszegi, nagyszabadi, nagyszombati és posonyi vándorlásaik közt

*) Szűz Margit sirja már 1523-ban felnyitattott, s attól kezdve a szent test az apácáktól drága ereklye gyanánt őriztetett és tiszteltetett.

T. J.

**) Budáról Kőszegre Nagyszombatnak, kivált futás közben, ugyancsak nagy kerülő lett volna, s nem is képzelhető. Hanem valószínűleg itt a Kőszeg melletti Szombathely (Sabaria) fölcseréltetik az ellenkező égtájon fekvő Nagyszombattal (Tyrnavia). E fölcserélés némelly előkelő történésznél előfordult már, ki rossz geographus volt. Ugy látszik, Ferariussal is ez történt.

T. J.

az említett drága ereklyét sehol el nem hagyák, hanem azt helyről helyre mint dicső zászlót vitték és állították föl; — mindazonáltal e vándorlás viszonyosságairól a szent testre nézve nem maradván részletes történeti adatok, — örvendjünk annak, hogy Margit sz. tetemeit a szerzetéhez tartozó apáczákkal együtt, mint tőlük elválhatatlan kincset 1638-ban a Klára-apácza posonyi templomában találjuk. Ferarius, ki a maradványokat a mondott időben látta, így ír e tárgyban: „még most is láthatók a posonyi Klára-apácza monostora egyházában a dicsőült Margit testének maradványai, jelesen a koponya, gazdagon himzett pártá által izezve, melyet Eszterházy Miklós nádor neje, Krisztina, sajátkezüleg készített, gyöngyökből rakott következő tartalmu körirattal: CAPUT BEATAE MARGARITAE VIRGINIS, FILIAE BELAE QUARTI REGIS HUNGARIAE.

— Látható ez ereklye különböző alkátrészeivel, jelesen a kar-, láb- és gerincz-csontokkal, melyekből azonban egyes kiegészítő részek hiányoznak, valószínűleg ajándok gyanánt a hívők közt elosztatván. A Boldogasszony-apácza szerzetes fehér öltönyéből, úgy mond folytatólag Ferarius, láttam a ruha előlkötényét, scapularét, mely fölülről lefelé fokos-kint szélesebb szabásban végződött, teljes épségé-

ben; láttam a derekat takaró tunikát kopott maradványokkal, s egy virágos szövetű fehér selyem ruhadarabkával; láttam továbbá két ujjnyi széles övet (cilicium?), mellyel Margit testét övezte; végre láttam az apácza-köntös egyes darabjai közt különösen azt, mit háló-alaku szövetből gyártva, — in modum retis intextum — fátyolként viseltek fejökön a szerzetesnők, jeléül az örök szüzességnek. Kiséretében mindezeknek fegyostort és vessző-darabkákat, mellyekkel a szent szüz magátsanyargatta.“(150—51 l. Ferarius, lucerni püspök után Pray „Vita SS. Elisabethae et Divae Margaritae“ czimű, Nagyszombatban, 1707. megjelent munkájában.)

Hogy Margit jelenleg is Posonyban létezik, a felhozottak szerint legalább léteznie kellene: azt Ferrarius történeti jegyzeteinél egy egész századdal későbbi történetíró, Beél (Hist. Urb. Budensis. Vienneae, 1737. Periodus 3. 448. l.) bizonyítani látszik, említvén, hogy a Posonyból Budára költözött Klárapáczák legdrágább kincs gyanánt őrzik szent Erzsébet fejét, és Margit oltárát zárdájok templomában. Szavai ezek: „megvan a Sz.-Klára-testvéreknek is az uri utczában saját zárdájok, mellé épített templommal, melly IV. Béla leánya, sz. Margit tiszteletére van szentelve; szűkebb ugyan, mint rendesen szokott

lenni, de telve sz. ereklyékkel, melyek közül sz. Erzsébet koponyája, és dicső Margit házi oltára, mely előtt egykor imádkozni szokott, első helyen állanak.“ Ez állításból következnek, hogy ha sz. Margit testét a Klára-apácák Budára hozták volna magukkal, az ereklyék megemlítésénél Beél Mátyás történelméből nem maradhattak volna el.*)

A Budára visszaköltözés története.

A fentebbi fejezetekkel némileg megelőztem a történet sorozatát, a margit-szigeti, most már Klára-

*) Mégis mindezen körülmények és állítások daczára Margit tetemeit az apácák visszahozták magukkal Posonyból Budára, s onnét Pestre, hová Margit utódai a számukra Károlyi gróf által szerzett kolostorba (mostani zálogházba) 1729. költözködtek. — A leltárban, mely e kolostor és apácák eltörlésekor fölvétetett hivatalosan, Margit szüznek mind szent tetemei, mind házioltára mint meglevők foglaltatnak. Azon kinos zavarban, melyet József ugynevezett reformjai okoztak, tömérdek tudományos és historiai kincs elveszett. S épen úgy, mint Margit oltára Hügel báróhoz juthatott, lehettek osztozás tárgyává szent tetemei is a szent szüz kolostorának lakói, hivei és jóakarói közt. Mert hiszen az álfölvilágosodás azon korában csak titokban lehetett sz. ereklyéket megmenteni, miután a vallásos kegyelet kineveltetett.

T. J.

apáczáknak Budán megjelenésével. Térjünk tehát előadásunk fonalához vissza.

A nemzet hajdani nagyságán ejtett szennye a szolgaságnak 1686. augusztus 12-én török vérrel mosatott le. Buda vára ismét a nemzeté lőn. Az ostrom részleteinek leírása körünkön túl esvén, itt csak annyit kell fölemlítenem, hogy Budapest környékének felszabadulásában osztozott Margit szigete is.

Visszafoglaltatván Buda, az apáczák birtokába került a sziget is; de miután itt minden romban hevert, kénytelenek voltak ők mindaddig Posonyban maradni, míg végre III. Károly királynak 1714. Posonyban kibocsátott fejedelmi oklevelével elrendeltetett, hogy a posonyi Klára-apáczák közül hét, legfeljebb nyolcz szerzetesnő Budára költözzék át, ott a budai klarissák és a margit-szigeti apáczák egykori hivatását folytatandók, javait átveendők.

Eme királyi oklevél folytán csakugyan nyolcz apácza érkezett Budára; de nem levén számukra üres kolostor, magán házba vonultak, mint ezt Beél Mátyás (Hist. Urb. Budensis, 448. l.) e szavakkal jegyzi föl: „ide szállittatván Posonyból 1714-ben a szüzek telepe, az csaknem négy évig magán házban tartózkodott; míg végre a Fejedelem parancsára, számukra a tanács helyet jelölt, hová a zárda

építtethetnék.“ És hogy e parancsnak gyors foganata lőn, az a fentebb idézett sorokból kitűnik, mik a klarissák zárdáját Buda vára uri-utczájába helyezik.

Az ide érkezett apáczákat Érdy János Szerelmey „Hajdaná“ban, 43. l. így nevezi: Csáky Franciska, Károlyi Krisztina, Orchóczy Brigitta, Zsigray Róza, Csáky Susanna, Kálnoky Hedvig, Péchy Erzsébet, Held Agát, kikhez későbbben még többen is járultak; történeti hagyományaink között azonban csak Mecséry Magdolna és Paulovits Ágnes neve maradt fön. Ezek-től (így folytatja tisztelt hazánkfia, Érdy az 1847-ben megjelent igen becses képes Albumban, melyből ezen adatok kölcsönözve vannak, további előadását) elváltak Károlyi Krisztina, Kálnoky Hedvig, Mecséry Magdolna, Paulovits Ágnes, és lemondván a Klára-apáczákat illető jogaikról, Pestre költözködtek, elfoglalván a mostani zálogházat, mint számukra kijelölt kolostort. *) Ugy

*) Ezen kolostort, mint már fentebb megjegyeztetett, Károlyi Sándor építtette valószínűleg apácza-huga, Károlyi Krisztina közbenjárására azon a telken, mely egykor a pálos-apáczáké volt. A kolostor 1729-ben készült el s Eszterházy Imre primás engedelmével vétetett használatba. — A beköltözködés nagy ünnepélylyel történt. T. J.

látszik, a nevezetteknek az leendett föladatuk, a margit-szigeti Boldogasszony-apácák szerzetét az ország nagyai befolyása és segítsége által ismét visszaállítani, s jövőre annak törzsét képezni. Azonban József császár 1782. egyéb eltörlött szerzetek között a Klára-apácákat is megszüntetvén, — minden birtokaik a vallás közalapítványaihoz csatoltattak.

A margit-szigeti apáca-kolostor romjainak ismertetése.

A szigeti apácák történetétől térjünk most a romokhoz, a multak emlékét képviselő azon kőhalomokhoz, mellyek hat századon keresztül tudtak elemeknek, mi több, barbár kezeknek ellenszegülni, hogy még napjainkban is fölismerhessük bennök a nagyság nyomait, s rendeltetésök egyes helyeit.

Ime az egyházban vagyunk. Hossza 20, szélessége 5 öl; ez azonban a templom hajója felé háromtól két öl, sőt ennél alább is, fokonként tompa szögletben végződik. Eme hosszaságban benne van a tulajdonképi belső templom pitvara s a torony külső falaival együtt.

A templom belső hossza 16, szélessége a hajóban 2, a bejárást képező pitvar az ajtótól az egyház közepéig 4 öl. E számokból látja az olvasó, mennyi

esik hosszaságban pitvar- s toronynyal együtt a külfalakra , mennyi szélességben színtezekre ?

Ha a pitvarból lépünk az egyházba : ennek mindkét oldalán sarkantyu-alaku három lábnyi faragott basalt-kövekből rakott erős falak vonják magukra figyelmünket , melyek a templom oldalfalaiból nyulván ki a belterület felé , első tekintetre keskenynyé tüntetik előnkbe az aránylag hosszú építményt. Ha azonban közelebbről megvizsgáltuk , s a düledékek között mintegy meghonosodtunk : feltaláljuk az összhangzást , mely az első benyomást tökéletesen eloszlatja. Ilyen sarkantyu-fal a templom közepéig egy-egy oldalon kétféle van , s ha a körülünk heverő oszlop-darabokat látjuk , azokat képzeletünkben emefalakra állítjuk , fejeik fölött függ a góth boltozat , mely a sarkantyu-forma talapzaton álló oszlopokon nyughatott.

Az oszlopok maradványai , miket nemcsak itt a romok közepett , de az egész szigeten elszórva láthatunk , kétféleké : sima és rovátkos vésetűek ; vékonyságuknál fogva képzelhetjük , hogy azok az említett talapzatokon párosan foglalhattak helyet.

Látunk ismét kisebb-nagyobb darabokban más szabásu vésett köveket , melyekből a főoltár helyén

egy pár kiegészített góth-ívet vizsgálván, gondolhatjuk, hogy az érdekllett négy talapzaton állott oszlopokról felnyuló góth-ívezetek hegyes csucsban egyesítették a boltozatot.

Közeledvén az egyház belsejébe, itt az épület mindkét oldalán 5—6 ölnyi magas falakat találunk romjaikban is pompázni azalatt, míg az építmény egyéb részei másfél öltől lefelé három lábíg törpültek. E magas falszárny jobb oldalán csiga-lépcsőzet jelei ragadják meg gondolatinkat; és ha a falon megmaradt tatározásban vizsga-szemmel fürkészsziük az enyészet-hagyta nyomokat: meg kell győződ-nünk, hogy a vallás és erkölcs tanai e szószékről hangzottak az apácák felé, mellyhez hat lépcső vezetett, s a templom kövezete fölött egy ölnyi magasságban függött. Közvetlen a szószék alatt keskeny ajtó-rés veszi igénybe figyelmünket; hová kíváncsi szemekkel bepillantván, $\angle$ alaku falakat veszünk észre kétfelé ágazni. Egyike sekrestye lehetett, míg a másik valószínűleg Margit külön imahe-lyét rejthette, mellyről Beél Mátyás többször említett munkája 13. lapján így emlékszik: „már ez egykori diszből nincs meg egyéb, mint düledékek, s némelly épületi falak. A fő templom romjain nézd

meg még a kápolnát, *) melly sz. Margit képéről nevezetes.“ Magának a halállal küzdött Margitnak végszávaiból vonván következtetést, miket életrőja a 300. lapon így jegyzett föl : „ha pedig az kar annak miatta igen megszorul az sororoknak, tehát temessetek engemet az én imádkozó helyembe,“ — kellett akár bent az egyházban, akár ehhez simuló egy oldal-építménynek létezni, mi az idézetek szerint Margitnak külön imahelyét képezte. Most a sziget buja tenyészete röpkény-fedelet hálózott e titokszerű oldal-építményre.

Mielőtt a nagytér helyére érnénk, egy lábnys széles falat látunk a földből kifelé fehérteni, — ez a sanctuarium vonala; mit átlépve, ott állunk, hol hajdan Boldogasszony művészi ecsettel készült képe diszíté a főoltárt; most, mint már említők, góth-ivakot képező kőfaragványok jelölik az oltár pontját.

A templom hajójának öble faragott kövekből

*) Beél Mátyás itt csupán azon kápolnát értheti, melly itt 1730. körül a régi templom romjai fölé, valószínűleg az apácák ösztönzésére, ajtatosságok tarthatása végett állított. De a későbbi kápolnának sem látta már a jelen nemzedék nyomait. Margit temploma felett, midőn annak romjait a dicsőült nádor feltakartatá, több lábnys dűledék feküdt.

rakott falat láttat velünk ; miből talán nem minden alap nélkül azt következtetem , hogy a sanctuarium egészben illy alkattal birt , tekintvén , hogy a sziget újabb épületei eme dűledékekből emelkedtek , melyeknél a faragott kövek bő alkalmazása meglátszik.

A góth építészet rendszere mindenütt , de itt a hajóban leginkább föltűnik , hol az orsó-alaku vésett kövek a falazatból látszólag kidomborodván , előnkbe idézik az ezen orsókon függött csucsos boltozatokat.

Közepette e romoknak mindenkit bizonyos neme a vágnak száll meg tudni : mi volt ez , vagy mi lehetett amaz ? Számtalan illy kérdést intéz itt magához a szemlélő ; és ez az emberi ész mennyei málasztját érezteti velünk , szakadatlan működvén bennünk , akkor is , midőn gyarló testünk a kimerültségtől meggörnyedten mimagunknak válik terhünkké. Kétségkívül legtöbb s legbiztosb választ tud itt is magának a keresztény építészet elemeiben jártas archaeologus adni ; s ilyennek is kellene tulajdonkép e szent helyet valahára műértőleg megismertetni.

A multakkal foglalkozó gondolatokba merülten, elhagyva a nagyoltár helyét , az egyház baloldalán tágasb nyílás előtt vagyunk , mellynek három lépcsőzete a romokat környező sötét fenyves ültetvény-

be vezet föl. Engedjünk magunknak kis időt, és vizsgáljuk e lépcsőket. Ezeknek alsó kettője kétségtelenül egykoru az építménnyel: szabályos elhelyezése, s ama pontosság, miszerint a lépcsőzet egybeolvad a nyílás két sarkával, első tekintetre meggyőződést támaszt mindenkiben az iránt, hogy ez eredeti; ellenben a felső újabbkori pótlás, mi valószínűleg a romok kiásatásakor alkalmaztatott mostani helyére, a feljárást könnyítendő. Valljon e hápcsók a zárdába vezettek-e, vagy a vidéki nép által sűrűn látogatott templom nagy bejárását képezték-e? biztosságot nem szerezhetni; miután a dűledékek között minden irányban látható kőhalmok a hajdani kolostor helyének tűzetes meghatározását nem engedik meg.

Megjárván az egyház belsejét, ott találjuk magunkat, honnan a szemlére kiindultunk, a templom pitvarában. Ennek hossza négy, szélessége két öl. Külön bejárásán kívül két ajtaja volt: egyike a templom-, másika a toronyba szolgált; valamennyinek most már csak nyomai léteznek. A pitvar boltozata elenyészvén, csupán annyi maradt hátra, hogy magasságát ez építménynek két öltre határozhatjuk.

A pincze-alaku falivnek szembetűnő alacsony-sága jogosít minket talán olly hiedelemre, hogy e

pitvar fölött keressük az apácák karzatát, mit Margit életirója is emleget. Egyébiránt az egyházak építészeti rendszere levén, a karzatot szemközt a főoltárral állítani, miután e rendszerrel habár csak eszményileg találkozunk itt, — ezzel egy tájékozási pontot nyertünk arra, hogy az apácza-kolostor egyik szárny-épületét e pitvarnak nevezett építmény fölé helyezzük.

Ugyane pitvar jobb oldali szögletében falba vágott rés tűnik szemeinkbe, honnan a templom belseje felé egy kis négyszögű ablak szolgál be. Összehasonlítva e szűk rést deszkából összevert gyóntatószékekkel, azt hiszszük, hogy a gyóntató atyák itt foglaltak helyet, míg az apácák az egyházba szolgáló kis ablaknál térdelve végezték szent gyónásukat.

Balra a pitvarból a már említett ajtón egy kis hajlékba lépünk, melynek belterülete egy négyszög-ület tartalmaz; falai roppant erősségénél fogva hajlandók vagyunk hinni, hogy ez volt a tulajdonképi sugártorony, s nem azon kerek építmény, mely öles átmérőjével az általunk toronynak képzelt építmény nyugoti sarkához mintegy hozzá van ragasztva. Szögleteiben ismét már a sanctuariumban látott orsókát találjuk, a góth boltozatot hordozó támaszkövek gyanánt.

Száraz tárggyal untatom a tisztelt olvasókat, midőn e kőhalmok leírásánál talán türelmökkel is visszaélek. Ennek azonban meg kelle történnie, ha vázлатаimat csonkán nem akarom a közönség elé terjeszteni.

A templom belsejében, jelesen az egyház és a pitvar közti választófalban, a bejárást képező ajtótól balra, sajátságos két követ találunk a föld színvonalától három lábnyi magasságban befalazva.

Egyike széleiben kopott emlékkő, minek föliratát tisztelt barátom, Paur Iván így fejtette föl:

I. O. M.

AB EXPED : ASSU

RIAE REVER

SUS FIL :

V. S. L.

Vagyis : Jovi Optimo Maximo. Ab expeditione Assyriae reversus filius votum solvit lubens. Nagysága e homokkőnek közönséges papir-iv negyedré téhez hasonlít.

Másika két lábnál hosszabb, egy lábnyi széles ép basalt; ezen, ólommal beforrasztott négy vasrostély nyomai láthatók, hol azonban csak az ólom maradt meg, vasát idő és a rozsdá emésztette föl.

Mind a két kő az egyház eredeti építéskor falaztatván itt be, e körülmény önként romai időkbe ragadja gondolatinkat. S ha a fentebbiek után a pitvar közepén heverő három lábnyi hosszú, másfél láb széles — fél követ, melynek másik része most is a torony ajtajának szegélyzetét képezi, figyelemmel nézzük; ha az ebbe vésett betűk fölfejtését megkísértjük, s a fiu által örökitett apai sirkőre ismerünk; ha ismét a pitvar bejárásánál jobbra, ölnyi magasságban a föld felett sajátyszerű, talán a bőség szaruját ábrázoló, és az eredeti falba illesztett követ tekintjük: arról kell ösztönszerűleg meggyőződünk, hogy, midőn az alapító IV. Béla a kolostort építtette, a Margit-sziget még dus lehetett romai emlékekben, miket elődeink, mint itt is látjuk, az építés közben fölhasználtak.

1810 óta a Margit-szigeten diszkertészi minőségben alkalmazott s most is élő Tost József szorgalommal páros ügyességének tulajdonítható a sziget szépsége. Alkalmam volt szakában sok ismerettel bíró emez egyéniséggel gyakran találkoznom, s az ő előadása után fogom e helyen följegyezni az apácák kolostora körül tett ujabbkori fölfedezéseket.

Az 1838-iki vizár után fölfedezett ereklyék.

1812-ben rendkívül hideg, kemény s hosszú tél a sziget tenyészetét nagy részben tönkre tevén, a kolostort környező fenyves és egyéb ültetvények ez időből veszik eredetöket. A falporlaszok (Schutthaufen) eltávolítása- s kiegyenlítésekor egész tömegei tűntek föl az összeolvadt harangok érczének. Ezek fölfedezése ösztönt ébresztett a nevezett diszkertészben a kutatások folytatására; mihez természetesen Józs ef főherczeg nádor engedelmének kelle járulnia. A takarítás fokankint tovább haladván, elhatott az apáczaak kolostora egyházába is, hol a köporlaszok egész hegyeket képeztek. Itt a felső rétegek alatt százakra menő csontvázakat találtak, néha egy-két rozsdá-ette fegyver-darabbal; miből biztosan lehet következtetni, hogy Buda vára visszafoglalási ostrománál megsebzett, s a margit-szigeti kórházban elhalt harczosok is tán itt temették el.

Midőn a Margit-sziget legszebb, legérdekesebb pontját, az apáczaak hajdan fényes templomát jelen alakjában már-már fölmerülni láták romjaiból: „jön az 1838. emlékezetes árviz, és nem hagy, de csak egy kis pontot sem, mit nem nyelt volna el özöne. A sziget

ekkor nyert majd egy lábnyi iszap-takarót; a fák kér-gét az erőszak-sodorta jégtömegek halálosan meg-sebzették; a nádor nyárilakának alsó szobái azóta nem heverhetik ki nyirkosságukat; a cedrusnak s egyéb kül-éghájlati növényeknek itt van pusztulási kezdete. A nyárilak nyugoti sarkán befalazott már-vány lap mutatja a víz magasságát.

Mélyebb fekvésénél fogva az apácák templomát ezuttal is inkább sujtották az elemek; mert midőn a sziget egyéb részeiből lefutott már a víz, itt mintegy csatornába viasszaszorulván, csak sokkal későbbben szivárgott le — szerencsénkre. A nemzeti muzeum-ban létező ereklyék ugyanis ez által jutottak nap-fényre.

A tavasz egyik szép reggelén V e s z e l o v s z k i segéd-kertész a romok között végezvén teendőit, történetesen az egyházba tekintett, s tapasztalván, hogy víz-lepte földje már fölszikkadt, beljebb irányozta lépteit, míg a templom jobb oldalán a szószerék alatt feltűnő süppedést vett észre, melyből egy már-ványlap hegyes szöglete kifelé düledt. Vizsga-szemekkel tekintgetvén az üregbe, valami csillogó szerket látott ben; mire egyik karját lebocsátván, ott kotorgatott, a fénylő kincset keresvén. Ezalatt a

márványlap karjára nehezül, és minden erőfeszítés hasztalan; segítség után kell kiáltozni.

A munkások, köztök a főkertész, hallván a zajt, a hely színére jönnek, és a kapzsi segédet kikalodázzák. Ezzel ásót, kapát fognak, — siettetvén a kincsszomj tevékenységeket; — s csak hamar előttök van a korona, gyűrű, pénz, arany foszlányok és gyöngök. Ezekből a korona, gyűrű, néhány pénzpéldány, és arannyal himzett rongydarabkák a magyar régiségeket rejtő muzeum termeiben láthatók; míg az idő-homályosította gyöngyöket fél meszelnyi bőségben maga a diszkertész vitte föl a budai fellegrvárba D o r o t t y a főherczeg asszonyhoz.

Mint a felhő, ugy futott a testvér-városban hire a Margit szigetén kiásott kincsnek, az ország távolabb eső vidékein szinte Dárius kincseinek értékét haladván meg; míg valódi belértéke igen-igen parányi, s csak mint ereklje érdemel figyelmet, pietást.

A korona nyolcz sarkban forgó, ez által a fejhözi simulást eszközlő tagból áll; minden tagban két foglalt kő, ametiszt és granát, zafirral váltva látható. És ha e korona oldalain helyenkint megmaradt narciss alaku virágokat nézzük, mellyeknek kelyheiben szintén foglalt kövek tűnnek föl; ha továbbá

ugyane koronából kinövő egyes meglevő arabeskeket vizsgáljuk : arról szerzünk meggyőződést, hogy minden egyes tagnak oldalán narciss forma virág, felső éles részéből pedig a megmaradottakhoz hasonló arabesk emelkedve diszlett, és mindegyikében türkisz, granát, gyöngy fénylett. Hogy e hiányzó részek nem a földben, de akkor tűntek el, midőn kiásattak; valamint az is, hogy még a megmentettek is Veszélovszki segéd-kertész kezeivel törtettek le, midőn a fentebbi előadásom szerint karja a sir üregébe: szorult — kétségtelen.

A gyűrű idomtalan karika, felső részén kissé domboru.

A felső öltöny, arany paszamántjaival legcsillogóbb levén, ugymond Tost, a sir körül foglalkozók ennek estek leginkább, alig maradván számára egy pár rongy-darabka. Az „auri sacra fames“ eszméjét soha sem tapasztalta szembetűnőbben működni, mint itt, hol minden erejét kelle fölhasználni, megmentésére az ereklyéknek, — a kincs-szomj ellen. A foszlányok és paszamántok olly épeknek látszottak, hogy óságukon szinte kételkedni lehetett; ez azonban csupán addig tartott, míg a szabad légbe kerültek, — azontul elfoszlottak.

Fölvétetvén a homokkő-koporsó, melyben ama

drágaságok a századokon keresztül nyugvó testet diszíték, ezek főhercegnádorunk távolléte miatt több napig maradtak a szigeten; és a budapesti minden osztályu nép mintegy bucsut járva zarándoklott Margit szigetére, látni a szent emlékeket, miket Margit sirjából eredteknek hitt. A tudós és nem tudós osztály majd Margit, majd ismét V. István hagyományainak állítá; olyanok is, kiknek hivatásuk más érdekek felé hajlott, most a történet lapjaihoz folyamodtak, hogy e nyomatékos kérdésben egy-két avatottabb eszmét nyilváníthassanak köreikben. — És ennek még utólag is örvendhet mindenki; ez a hazai emlékek iránti tisztelettel páros részvétet, történelme irányábani rokonszenvet tanusítá; mi kecségtető örömet nyújt jövőnkre.

Legtöbben V. István királynak tulajdoníták a koronát, s ezzel a többi fölfedezvényeket is, élvén azon okokkal: hogy a Margit szigetén kiásott koronához hasonlót használtak királyaink pecsétjeiken; hogy a gyűrű férfi nagyságu ujjat föltételez; hogy V. István történelmünk szerint itt, az apaczák kolostorában jelölte ki végperceiben sirját; hogy a pénzek mint az uralkodás attributumai királyi sirba valók, és ezekhez hasonlót tehetsége szerint igyekezett ki-ki. felhozni minél többet. —

Margit mellett felsoroltatott: hogy itt szünt meg élni; hogy mint királyhölgyet, de mint apáczát is illeté a templombani temetkezés; hogy a koporsóban talált himzett foszlányok, gyöngyök csupán nő sajátjai lehetnek.

Ennyi okoskodás után nekem nem marad egyéb hátra, mint a történet jegyzeteit, miket az elágazó nézetekre vázlataim folyamában már fölhoztam, ismételni, mellyeknél fogva a fölfedezett ereklyék sem V. Istvánt, sem pedig Margitot nem illethetik: az első veres márvány-koporsóban temettetvén el az evangelium, tehát az egyház épen ellenkező oldalán; míg Margit tetemeit magukkal vivék a testvér szüzek, midőn a szigetről távoztak.

A fölfedezett koporsó ott áll a Margit-kolostor közepén, azon helytől, hol a föld gyomrából fölvétetett, alig két lábnyi távolságban. A homokkövet föl ismeri rajta mindenki, miből vésetett. Veres márványlapja, mellyel be volt takarva, 11 darabra tört össze, s ott hever a koporsó körül elszórva.

Kinek kell a fölfedezett ereklyéket tulajdonítani?

Miután a történeti hagyományok szerint eme koporsó s a benne talált ékszerek a fenérdekletteket

nem illethetik : kérdés támad, hogy hát ki nyughattott benne, mielőtt vágyat ébresztett bennünk tudni — kilétét?

Hiányozván az adatok, a magán nézetek tere nyílik meg előttünk, hogy böngészetünk gyümölcseit találhassuk föl, ha nem is élvezet-, legalább mutattványul. És midőn tisztelt olvasóimat egyéni szerény nézetem elbeszélésével terhelem: nem teszem azért, mintha annak a történet lapjaiba leendő fölvetelét kívánnám; hanem hogy a megemlitendők másokat is ösztönözzenek e hiányos körülmény földerítésére, melly most már annyival érdekeseb, minél kívánatosb, hogy a nemzeti muzeumban helyet foglaló koronáról tüzetesen elmondhassuk, kinek tulajdonítandó. Itt e szerint nem csupán az forog kérdésben: ki szunnyadt a fölfedezett koporsóban? ez talán alárendelt körülmény; — de a korona kétségkívül királyi levén, mellyik kornak sajátja? kinek övezte homlokát? Én csak örülni fogok, ha megczáfoltatik magán nézetem; mert e czáfolattal ki fog a hazai történelem egyik hézaga pótoltatni, s a nyemremény a történelemé.

Mielőtt föladatom megoldását kísérteném meg, a t. olvasó figyelmét az ereklýés koporsó kiásatása körül közbenjött egyes jelenetekre kell lefoglalnom;

mert ezek összefüggésben vannak az alább következőkkel.

A kérdéses koporsó a templom hosszában találtatott, szorosan a jobb oldali falazat szószéke alatt, hol ma is faragott kőlépcső mutatja a helyet. Ugyanakkor, midőn ez fölfedeztetett, két nőalak csontváza ásatott ki az ereklyés koporsó al- és felső részén; ezek apáczák lehettek, s úgy valának sirjaikban elhelyezve, hogy testük felső része közvetlen a templom falánál feküdt, míg lábaik az egyház belterülete felé nyultak ki, tehát a homokkő-koporsóval ellenkező irányban. Az apáczák törvényeik szerint egyszerű szerzetes viseletökben temetkezvén, e két nőalakon, csontvázaikat kivéve, csak a koporsók elkorhadt nyomait lehetett látni, egyes olvasó-bogyókkal, melyeknek fűző fonala elenyészvén, a bogyók szerte hullottak, és ez kétségbe vonhatlanul bizonyítá apácza-létöket.

És most vessünk egy pillanatot IV. Béla királynak ide mellékelte nemzedékfájára; mert szerintem itt van az, kinek a fölfedezett koporsó, ereklyéivel együtt tulajdonítandó.

IV. Béla magyar király nemzedékfája.

IV. Béla szül. 1205., elhunyt 1270., uralk. 1235–70. Neje: Mária, Lascaris görög császár leánya.

{ Kun László, király 1272–90. Neje: Izabella, sicíliai hercegnasszony. Károly király leánya (Anjou), apja halála után a margit-szigeti kolostorba vonult. (?)
 { Erzsébet, kun származású.
 { Erzsébet, margit-szigeti apáca.

Béla, tótországi herceg, meghalt 1269.

{ Anna; — férje: Rotisláv, macsói (Kánegunda; — férje: Ottokár, cseh király.
 { N., margit-szigeti apáca.

IV. Béla

Szabina; férje: Mózes nádor.

Katalin, meghalt Vegliában 1242.

Margit, meghalt Vegliában. *)

MARGIT, született Vegliában 1242., meghalt

Margit-szigetén, mint apáca 1271.

*) A két Margit nem élt egy időben: amannak halála, ennek születése közötti rövid időházagot meghátrózni nem lehetvén, azt kell következtetni, hogy a királyné elbaseretével viselve a Margit név iránt, — elhunyt Margit leánya nevét utolsó születésében megörökölte.

**) Margit életéről a Pray-ban — gyakran említvén Margitnak a kolostorban volt apáca rokonit, ezek között Judith kiránságában Kingét — nem lehetne-e e nevet, miután Judith-al jön össze vérségndi fogva — a névtelennek tulajdonítani?

Történetünk folyamában a margit-szigeti apáczák első korszakát fejtegetve, — láttuk ama hő fölkarolását e szerzetnek, mellynek pártfogolása körül a buzgalom számtalan alakban nyilatkozott; láttuk alapító királyaink által (Ferarius, lucerni püspök után Beél Mátyás) „a monostor alkotásában és földiszítésében versenyt munkálva“ — földi javakkal elárasztatni; láttuk a magyar családok vetélkedését, mellyel gyermekeiket a bölcsőből vitték az egyházzal eljegyzésre; láttunk özvegyeket ide menekülni, hogy a vallás eme hajlékában teljes nyugalommal végezdhessék földi pályájokat; és ezek között láttuk Sabinát, IV. Béla leányát a margit-szigeti kolostor falai közé vonulni.

Sabinának még férje élteben két leánya : Judith — a másiknak nevét nem adja a történet — lőn apáczává, letevén mindkettő a szerzet törvényei szerinti fogadalmakat. Vagyona egy részét még az élő nádor királyi engedély mellett a monostornak adományozá, özvegyének hagyván másik felét. Az özvegyen maradt Sabina, nem is tekintve a vallásos érzelmeket, találhatott volna-e kedvezőbb nyughelyet öreg napjaiban a margit-szigeti kolostornál? Hiszen itt volt mindene, mi az anyát édesen köti az élethez : itt volt két apácza-leánya.

Napjainkban is, noha gyérebbek az esetek, a világ zaját kerülő özvegyek el szoktak kolostorba zárkozni, enyhet, nyugalmat keresők az élet hányatásai után. Történetünk korában a vallás iránti buzgalom sürűbben tünteté föl az illy jeleneteket, a nélkül, hogy valamint akkor, ugy most is akár a szerzet törvényeit elfogadták, akár ennek esküjét tették volna le a belépők. — Korunkban egyházi engedelm s illő kárpotlás mellett szerzik meg e nyugalmat; hajdan azért összes vagyonukat tevék le a vallás oltárára. Sabina magával vivé kincseit, egész birtokát a margit-szigeti zárdába, hogy szeretett leányával egy fedél alatt élvezhesse az anyai szeretet, a vallás malasztjait.

Végrendeletét, melly szerint összes birtokait a margit-szigeti apáczáknak adományozá, Kun László király 1281. erősítette meg. (Cod. Dipl. Tom. 5. Vol. 3. 78. l.) Ebből azt kell következtetnünk, hogy Sabina mint világi lépett a zárdába, mint ilyen halt meg falai között, s csak mint ilyennek lehettek birtokai; mert mint apácza a szegénység fogadalma következtében végrendeletet nem tehetett volna.

Az olvasó a fölhozottak után indulva, kétségkívül gyanítani fogja, hogy Sabinát helyezem a fölfedezett ereklyés koporsóba. És mi ellenkezh-

nék ebbeli hiedelmemmel? talán a korona? hiszen IV. Béla király leányától a házi koronát nem lehet megtagadni, mint napjainkban a czimerek használátát női utódoktól nem vonjuk meg. A gyűrű hatalán férfi ujjat föltételezne: nem engedhetjük-e meg, hogy ez Sabinának férjétől öröklött kedves emléke, mit magával ohajtott a sirba is le vinni? A pénz egy pár példánya? ez a kor szokása volt, hogy a legszegényebbnek is egy denárt, az ember létehez kötött eme jelvényt, dobtak koporsójába. A gyöngyök, himzett foszlányok, paszamántok már hangosabban támogatják véleményemet; mert a férfiviseletet egy korszak sem állítja foszlányokkal elő, mik csak a nő kizárólagos sajátjai. A gyöngyök félmeszelnyi bősége, mellyek az elkorhadt fonalról a koporsó fenekére gurultak, — önkényt nyakékszerre, a nő attributumjára emlékeztetnek, s az aranynyal himzett kelme-darabkák női szövetet, s ezzel régi paszamántos magyar nőviseletet idéznek előnkbe.

Ha már a fentebbiekkel összefüggőleg azt vesszük, hogy a templomba való temetkezés csak kiválsólag juttatott nyughelyet születés- vagy rangfokozati kitüntetés által; ha ezzel kapcsolatban arra figyelünk, hogy az alapító IV. Béla gyermekeinek, V. István- és Margitnak itt történt eltakarittatása által

mintegy fejedelmi sirbolttá vált a margit-szigeti kolostor egyháza : önként támad bennünk a következtetés, hogy Sabina is csak úgy, mint az említettek, tagja levén a családnak, leánya az alapítónak, itt találta sirját. És miután a feltalált ereklyés koporsót két apácza sirja környezé, s tudván, hogy Sabina itt végzé két leányával életét, talán nem lehet a történet színvonaláról egyszerű tagadással leszorítani azon nézetemet, miszerint az 1838-ban fölfezett homokkő-koporsót minden benne talált ereklyével IV-ik Béla királytól származott S a b i n á n a k, M ó z e s nádor nejének tulajdonítjuk.

Nem szabad egy körülményt mellőznünk, mellynek megemlítése épen itt találja legalkalmasb helyét, hol az ereklyékre nézve magán nézetemet előadtam : ez Izabella, Kun László neje, Anjou Károly, siciliai király leánya, kit a nemzedékrend tábláján találunk, olly jegyzet kiseretében, hogy a margit-szigeti apáczák kolostorába vonult. E körülményt azért tartom szükségesnek kiemelni ; mert egy hiedelem fészkelte be magát többeknél az iránt, hogy az ereklyék Izabellát illetik, kit minden történeti adat nélkül itt hisznek nyugodni.

Hazai történelmünkéből tudjuk, hogy a féktelen életü Kun László fokankint mindinkább érezteté a királyné irányában hidegségét, mi utóbb gyűlölségs megvetéssé fajult.

Mig Izabella apja, a siciliai király élt, az elkeseredett nő abban helyezé reménye horgonyát, hogy az atyai intések s tanácsok hatni fognak férjére, és az illedelem ösvényére térítik vissza elfajult erkölcsét. Anjou Károly azonban elhunyván, halálával elfoszlottak a királynő kecsegtető álmai is. Kun Lászlónak az utolsó korlátja le tűnvén, neje irányában nyersen, apjához intézett ismételt panaszaiért boszuállólág lépett föl, és azt a margit-szigeti kolostorba záratá, maga a híres szépségü kun Eduát vevén nyilvánosan magához, királyi udvarát az ágyasoknak egész seregével árasztván el. (Fessler 2. k. 685. l. — Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 3. 461. l. és Tom. 7. vol. 2. 126. l.)

Kun László e tettét egyhangulag említik történetészeink. Miből azonban korán sem következik az, hogy az ifju Izabella itt végezte volna életét; sőt tekintve arra, hogy Kun László 28 éves korában 1290. gyilkoltatott meg, s hogy a fiatal királynő, férje illy módon történt kimultával, személyes szabadságát nyeré vissza: alig képzelhetjük, hogy Izabellának,

a margit-szigeti kolostorélet, mit ő börtönének tekintett, kedvére lehetett; s alig hiszszük, hogy falai között, melyek csak kinjaira emlékezteték, megmaradt volna. És miután neve a történet későbbi éveiben sehol sem fordul elő, valószínűséggel következtetem, hogy férje erőszakos halála után magát az országot is, lelki szenvedéseinek színhelyét, végkép elhagyta. Ennyit azon vélemények ellenében, melyek azt tartják, hogy Izabella itt, Margit szigetén hunyt el, s hogy a fölfedezett ereklyék neki tulajdonítandók.

Ugyan az 1838-ki vizár utáni korba esik egy görög lovag csontvázának kiásatása is itt, a kolostor belső dűledékeiben. Tisztelt olvasóim előtt talán föl fog tűnni, hogy Margit szigetén görögöt említünk; de nem kell felejtenünk, hogy már Comnen János byzanczi császár birta szent László királyunk (1077—95.) Piroska nevű leányát (?) nőül; mi természetes összeköttetésbe hozván a két udvart, e szövetség kölcsönös követségek által tartatott fön. Hogy az itt talált lovag hasonló küldetésben talán itt végzé földi pályáját, azt csak gyanítanunk szabad. A helyet, hol porai az egyház baloldalán nyugodtak, gyalog-

fenyő bokor jelöli; — egyik sarkantyuja kard-alaku fegyverével a nemzeti museumban őriztetnek. Midőn a csontváz fölvétetett, találói azt tapasztalák, hogy az a templom alapfalai alatt feküdt; miből azt kell következtetnem, hogy a lovag távol hazájától már itt nyugodott, midőn a margit-szigeti kolostor temploma épült, különben az egyház talapzatja alá nem juthatott volna.

Az apácák történetével kapcsolatban itt volna helyén, meghatározni: vajjon mi külalakkal birhatott a kolostor? E kísérlettel azonban föl kell hagnom; mert a kőporlaszok halmai, miket a kolostor temploma környezetében minden irányban láthatni, nem engedik meg, hogy egy eszménykép alkotásába bocsátkozzam. Szerelmey „Hajdaná”ban láttam ugyan a 16-ik századból, vonatkozólag az apácák kolostora- s templomára, képet; de ezt a fönlevő romok látható maradványaival egybehasonlítva, nem voltam képes ollyannak találni, hogy egyéni tájékozásomnak megfelelt volna.

Közvetlen a kolostor dűledékei mellett hosszas négyszeg-alakban terül a mostani gyümölcsös, elevenfa- s bokorkerítéssel szegélyezve. Nézzünk e sűrű garádokba, s ott látjuk a falporlaszok hosszú vonalait, melyek az apácák kertje régi kőkerítéseit kép-

viselik. Eme kerítések dél-keleti sarkát erős falakból emelt toronyszerű építmény köti össze. T o l d y toronyának hallottuk gyakran neveztetni. Miért? . . .

Az építmény romjaiban is helyenkint negyedfél öles magasságban emelkedik ki a sziget színvonala fölött; belső világossága négyszög-ölnél nem nagyobb, két, ajtót föltételező, ölnyi magas, harmadfél láb széles résekkel, mellyeknek egyike nyugotnak helyezve, a kertből ide vezető ajtót idézi képzeletünkbe; míg a keletoldali az emeletbe vezető lépcsőkhöz szolgálhatott kijárasul. Emeletes létére, ugyszintén arra, hogy az építmény kelet-, dél- és nyugotról karzattal birt, a falakban látható lyukak, nyomai a gerendáknak, — emlékeztetnek. Ez kétségkívül kerti g l o r i e t t e lehetett, és az apáczáknak kellemes szórakozást nyújtott, kilátással az alatta hullámzó Dunára, a budai várfokra, a szemközt volt jenői révre, és a kolostor birtokait képző Jenő s Uj-Bécs helységeire, mellyek, mint említettem, a Duna tulsó partján terültek szét.

Közepén a gyümölcsösnek másfél lábnyi átmérőjü bedugult, behányt kutnak látjuk nyomait, hol csak a helyenkint föltünedező kövek jelölik a kut egykori koszoruját. A budai népnek Margit szigetére vonatkozó hagyomái között e kut fontos jelenet; miu-

tán szerinte itt volnának a kolostor kincsei elrejtve, miket a törökök elől menekült apácák magukkal nem vihetvén, ide temettek. Ezek közt nem kis szerepet játszik egy, ezüstből öntött harang, melynek messzeható hangja bizonyos időkben imára ébreszti éles csengésével az éjféli álomba szunnyadókat.

Van még a jámbor legenda szerint Margit szigetének egy pontja, — helyét azonban senki sem tudná megmutatni, — hol Margit halála napján éjfél előtt sajátságos fényár lepi el a körvonalat, a lég hasonlíthatlan báj-illattal telik meg, és a föld lakója, ha mennyei kegyelem által vezettetik, e ponton magasztos dalok énekét hallja a magasságból lezengeni. És midőn az éjféli harang kongása viszhangjában is elnémult, a földből fellobogó kék lángok jelölik az ott rejlő kincseket.

Valljon a margit-szigeti kincsásók illy jelenségek után indultak-e? tudni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy még újabb időkben is tétettek kincs-keresési kísérletek; és erőlyesen kelle gátolni eme viszszaélést, mellyel a sziget földje többfelé fölturkáltván, ez által a kert csin- és tisztaságban szenvedett.

Különösen az ó-budai nép között sűrűbbek a Margit-szigetet illető legendák. A hányat hallottam,

csaknem mindegyikét az éjféli és a kincs jellemzi. Nem lévén azonban főladatom a nép száján forgó minden regét egybegyűjtögetni, elhagyom e tért, történetünket folytatandó.

Az apáczák zárdája mellett éjszakknak, kőfalak rommaradványai tűnnek ismét előnkbe, mellyek tökéletes négyszöget képezvén, ezer négyszög-ölnyi területet zárnak el; közepén e teleknek kerek rózsahalom van jelenleg, mellynek ültetvényei teljes virágzáskor kellemesen lepik meg a nézőt. Itt léteztek hajdan a kolostor cselédsége lakjai, éléskamrái s egyéb gazdasági épületei. A falporlaszok a telek szögleteiben nagyobb halmokban jelenvén meg, ebből azt magyarázom, hogy a kolostor gazdaságához tartozó épületek szögletekben foglaltak helyet; míg a közben fekvő tért egyszerű kerítésfalak rekeszték el. Ez volna Margit életirója szerint a Capitolium udvara, mit munkájában ismételve emleget.

A domokosiak lakháza.

A budai várfoki domokosi szerzetnek háza volt Margit szigetén. Hogy jutott hozzá? a fentebbi fejezetek egyikében már taglaltam. — Az olvasó tájé-

kozása végett azonban szabad legyen pótlólag még egynémit megemliteni.

IV. Béla alapító oklevelében e szavak : „ugyanazon monostorban, mely az Isten előtt kedves atyák, a domokosiak üdvös kormánya által vezérlendő;“ — továbbá V. Incze pápának bullájában fönidézett kitétel : „hogy ott egy gyóntató atya . . . örök időn át szeghetetlenül tartassék,“ a domokosiak által tetlegés magyarázatot nyert az által, hogy az apácák szomszédságában az igazgató domokosi szerzetesnek lakházat emeltek. — Említettem, hogy Kun László ez épületben halálos betegen szenvedett. Margit életirója eme szavai : „ez ifju László királyt látván, hogy közeledne halála, kezdének könnyöregni; ez ifju László fekszik vala az időben ez klastromnak mellette,“ — olly közel állították a kérdéses lakot a zárdához, hogy csupán fekvéspontjára tehetvén egyes, tájékozást elősegítő megjegyzéseket, ezek nyomán az igazgató domokosi szerzetes hivatalos lakját az apácák udvartelkétől éjszaka 12 ölnyi távolságban hiszem helyezhetőnek, azon fenyes ültetvények közé, hol most is egy régi épületnek 5 öles magasságu, ritka szép örökzöld röpkenyvel hálózott fala látható.

Tisztelt olvasóim talán elfognak mosolyodni,

midőn e rommaradványokat önkényesen keresztelgetem: egynek ezt, másnak más rendeltetési czélt tulajdonítván. Adatok hiányában e jog mindenki sajátja, miszerint eszményképeket teremthet magának olly tárgyak, vagy alakok jelenítésével, mellyek léteztek, de hollétök, vagy mivoltuk felett tisztába nem jöhetni. Ezt tettem én is, megjegyezvén, hogy minden illy elkeresztelésnél igyekeztem nézetem támogatására indokokat fölhozni; mert csak így lehet jövre, ha valaki helyesb nézeteket állítand föl, oda jutni, hogy különösen ez ó romoknál magunk előtt fogjuk láthatni a régi képletek valószínű ábrázolatát.

Visszatérőleg a megkezdett fejezetre, hogy fentebbi állításomnak nyomatékot szerezzek, az érintett magas fal mellett fekvő kis gyümölcsösbe vezetem az olvasót, mellynek kőkerítését a falporlaszok hosszas négyszög-alakban mutatják. Ez már az igazgató szerzetes korában is kertecske lehetett, melly 14 öl hosszú-, és 6 ölnyi szélességével épen elég szórakozást nyújtott az elszigeteltnek. A röpkény-hálózta falazat, s a környezetében feltűnedező rommaradványok talán olly gondolatokat ébreszthetnek némellyekben, hogy azok nagyobbyszerű építményeket föltételeznek, mint azt a domokosi szerzetes magán laka megengedhetné; mire viszonzásul

föl lehet hozni, hogy az apáczáknak férfi cselédsége a Capitolium udvarában a nőszerzet fogalmainál fogva nem maradhatván, itt lakott, s az igazgató tisztéhez tartozó férfi személyzet szintén itt honolt. Itt kell okszerűen keresnünk az apáczák levéltárát is, hol a jogaikat képviselt igazgató azok védelme érdekében lakott.

A röpkény-fedte falhoz 8 ölnyi távolságban, jelesen a mogyorófa-csoportozat és fenyves ültetvény közti nyílt téren egy beomlott kut nyomai fedeztetek föl, mellynek körfalai mutatak rendeltetését. Eltávolittatván a kövek s az omladékok, miután T o s t diszkertész három ölnyi mélységre hatott le a föld gyomrába, kényszerült a kiásott gödröt ismét betemetetni, mitsem találván benne. A kut helyét most is diszló „bignonia catalpa“ jelöli.

Az apáczák történetét befejezván, mielőtt a sziget egyéb nevezetességeire térnék: mellőzhetlen kötelességemnek tekintem IV. Béla alapító oklevelét, mellyel a Boldogasszony-apáczákat Margit szigetén meghonosította, Pray után egész terjedelmében latin szövegből átmagyarositva, ide mellékelni. Tartalma imez :

„Béla, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Serbia, Halics, Lodomeria és Kunság

királya, mindenkinek közös Megváltónkban üdvet!
— Miután mi, a mennyek nagy Uránál Jézust, s ennek szent anyját tekintjük az emberiség pártfogó- s közbenjárójaként, lelkünk egész tehetségét oda irányozva, hogy tiszteletünket tetteleg is nyilváníthassuk, monostort építettünk a hajdani „Nyulak szigeté-
tén,” azt a Boldogasszony emlékére alapított apáczáknak adván, az érsek és püspökök tanácsára elhatároztuk, hogy a domokosi szerzet atyái üdvös tanácsaikkal oktassák s ápolják a szent szüzeket. —
Hogy ebbeli tiszteletünknek annál önzéstelenebb jeleit adjuk, legkedvesebb leányunkat, Margitot, helyeztük a monostorba, hogy a vallás öltönyében imádja Istent, és szüz szava könyörgéseivel kérje hazánk védőjét, hogy az irgalom malaszt-
jait terjessze ki ránk s országunkra. Minthogy pedig a vallást képviselők csak úgy felelhetnek meg hivatásuknak, ha anyagilag nem szenvednek szükségét: a boldogságos Szüz iránti határtalan tiszteletünk jeléül adtuk és adományoztuk a monostornak örök időkre (itt következik az adományozott javak felsorolása, mit történetünk folyamában már említettem). És miután eme, vallásos czélokra szentelt királyi adományaink szabad akaratunkból eredvén, azok bőségét is föltételezik: e ja-

vadalmakat minden oda tartozó föld-, határ-, és haszonvételeikkel, az adomány leveleket föltételező jogokkal adtuk a monostornak úgy, hogy utódaink a mennyek királynéja sérelme nélkül rendelkezésünket soha kétségbe ne vonhassák, annál kevésbbé megmásíthassák, jelen levelünket kettős pecsétünkkel erősítvén meg örök időkre. Pál, székes-fehérvári választott püspök al-cancellárunk, hivünk által, 1259. (Pray Vita d. Margaritae. Tyrnaviae, 1770. 224—25. és 226. lapon.)

Minoriták.

Az apáczák egyháza mellett délnek, sűrű bokros ültetvények között, egy torony-alaku dűledező épületrom szürkül. Ez a minoriták temploma, és hajdani zárdájának látható maradványa.

E monostor alapítási korára nézve eltérnek a vélemények. Némellyek IV. Bélát, mások V. Istvánt tekintik alapítókul; sőt azt is olvashatni, hogy talpköveit IV. Béla tette le; míg az építést csak fia, V. István fejezte be. Kerülve bármi vélemény-meghasonlást, nem tagadom, hogy a minoriták az említett királyoktól nyerhettek ígéreteket, kaphattak okleve-

leket is; kolostorukat azonban bizony csak Kun László építette föl 1270—90.

Hivatkoztam e király 1279. oklevelére, melyben Margit-szigetet a Boldogasszony-apáczáknak adományozta, a minoriták zárdatelke kivételével, „exceptis claustris et septis fratrum minorum.“ (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 2. 437. l.) — Lássuk most, mi történt uralkodása későbbi éveiben?

Midőn a minoriták apácza-szomszédjaik rovására telköket nagyobbitották, 18 szerzetes béke-bíróként jelent meg a Margit-szigeten, egyességet eszközölván a versengők közt, melynek eredménye, a felek kölcsönös megnyugvásával, jelen oklevélbe foglaltatott. Az oklevelet fordításban adom, hogy a szöveget nőolvasóim is megérthessék.

„Mi István, a magyarországi minoriták főprovincialisa, Miklós szigeti minorita-gvardián, Mihály budai várfoki őrszerzetes (frater custos), Gellért pesti gvardián, Ábrahám győri őrszerzetes, Elek esztergomi gvardián, Barnabás budai olvasó szerzetes (frater lector), Anemiás jogtudor, Rapato budai várfoki dominikanus, Pál a minorita provincialis segédje, Salamon margit-szigeti premontreiek apátja, Sanctus pesti perjel, Péter budai várfoki perjel, Vilmos, András, Dániel és Román szerzetesek, továbbá a

margit-szigeti apácz-kolostor fejedelemasszonya, s annak valamennyi szerzettársnői adjuk tudtára stb., hogy azon telket, melly alapittatásunk óta királyi kegyelemből bennünket illet, jelesen templomunktól nyugot felé temető helyül 37 kannát, minden egyes kannát 4 budái rőffel számítván, — délnek templomunk hajójától tevén a mérést, bel- és külső kolostor- s egyéb szükséges épületek- és kertnek 41 kannát a fentebbi mód szerint számítva, mai nap tett egyességünknel fogva, mint különben is birtokunkhoz tartozót sajátunknak tekintjük; hosszasága e földtérnek épület-falaink két oldalán terjedvén, abban állapotunk meg kölcsönösen, hogy bárkinek, s bármi szín alatt soha se engedtessek meg, tüzkár kikerülése végett falaink közelében egy kannánál kisebb távolságban építhetni, a keletnek elvonuló közlekedési nyilvános főut, melly szintén épületeink mellett van, maga épségében maradván. Hitünk ajánlata mellett kötelezzük magunkat arra is, hogy e békeegyeződést nem szegvén meg, telkünket soha nagyobbítani nem fogjuk, s e tekintetben kinyilatkoztatjuk azt is, hogy jövőre minden, ezzel ellenkező, bárkitől származandó okleveleket érvényteleneknek tekintünk. 1298. A minoriták levéltárából Golesény Pantaleo. (Cod. Dipl. Tom. 7. vol. 2. 367. l.)

Ha ez egyesség fejtegetésébe bocsátkoznám, bő anyagot nyujtana akár az apácák és minoriták közti viszonyok taglalására, akár az épületek miképi fekvésére, akár arra, hogy az egyességet mindennek előbb, csak nem egyességnek tekinthetni, az apácáknak passiv szerepök levén benne. — Ezeket azonban mellőzve, szorítkozom csupán arra, hogy az idézett két oklevél magára a minoriták zárdája s egyháza alapíttatására mit tartalmaz?

Kun László trónra lépte óta a fölhívott egyesség keletkeztéig 16 év telt le; ez már magában is elég hosszú évsorozat egy kolostor emelésére. Minek vigyük tehát ennek, minden ok nélkül, építését akár V. István, akár ennél még távolabb eső, IV. Béla uralkodási korába vissza, miután Kun László mellett az adatok valószínűségnél biztosabb horgonyt nyujtanak?

Az 1279. oklevél, mellyel Kun László a margit-szigeti apácák javára előde által tett adományozást a sziget birtoklására megszorította, alapítási korát képezi a szigeti minoriták monostorának; ekkor tétettek le talpkövei, és az építés akkor érhette valószínűleg végét, midőn az apácákkal kötött kölcsönös egyességet létesülni láttuk.

Hogy ebbeli nézetem biztosb támaszt nyerhes-

sen : tekintsünk hazánk ez idő szerinti helyzetére, üssük fel történelmünk lapjait; hiszen körülményeink közt a multnak habár sok szomorú képe nyujt tápszert még a jövőnek is.

A kunok iránti előszeretet, de anyja részéről vérségi kapcsolat is, adá IV. Lászlónak a „Kun“ melléknevet. A kunok által csábitott ifju király föl tudta találni köreikben mindazon gyönyöröket, mellyek az uralkodás magasztos föladatát háttérbe képesek szoritani; de a szép kun hölgyek is ki tudták gyöngeségeit saját fajuk érdekében zsákmányolni, s rábeszélvén a kun viseletet, szokást és erkölcsöket, fokont mélyebben ragadák magukkal a sülyedés örvényébe; s csak hamar látjuk, hogy a magyar zászlós urak mellőztetvén, kunokkal váltatnak föl, a kincstár kezelése ezek körmeibe kerül, Izabella az erénydus királyné elhanyagolás, utóbb megvetés tárgyává válik királyi férje előtt; s mindez a bájos kun nők műve volt. A régi pogánysághoz most is konokul ragaszkodó kunok a keresztény vallás papjait kezdék üldözni, megtért hitfeleiket kényszeríték régi vallásukra visszatérni, pusztiták az egyházi és világi tulajdonosok jószágait, az ország szinhelyévé lön a fejetlenségnek, s a keresztény vallásosság, mit annyi áldozat-, annyi buzgalommal honositottak meg kirá-

lyaink, ismét hanyatlásnak indult. S e veszély a római sz. széknél aggodalmat okozott; Károlyban, Sicilia királyában László veje iránt undort, fölindulást szült; Rudolf német császárbán félelmet ébresztett; mert az Olt vize körül résen álló tatárok még folyvást remegésben tartották a polgárisulást képviselő kormányokat, s ezek közt szomszédságánál fogva Rudolf császár közel érdekeltetett.

Az ország főnemességében, mely IV. Béla alatt nagy részben maga látta az országnak tatárok általi pusztulását, méltó aggodalmat okozott a haza e szomorú állapota; mit azon körülmény is súlyosbított, hogy a királynak botrányos élete az országnak örökösét nem ígérhetett.

Illy körülmények közt érkezett az országba III. Miklós pápának küldöttje, Fülöp, formiani bibornok-püspök, 1279-ben, a veszélyezett vallás ügyét a főpapok összemunkálásával biztosítandó.

A nemesség, úgy látszik, a pápa föllépése által mintegy bátorittatva, nagyobb vésznek elejét veendő, a királyt tisztességes őrizet alá helyezé, nejével együttlakásra utasítja, a királyi udvarban hemzseggő ágyasokat elűzi, a kunokkal időközben betöltött hivatalokat s főtisztségeket ezektől elveszi, és másokkal fölváltja; s e csendes átalakulást László mint-

egy magába szállva jóváhagyja, már a sulyos egyházi átoktóli félelmében is, mihez Anjou sicíliai király, és Rudolf császár fenyegető intései is járulhattak.

E forduló pont Kun László kicsapongó életében korszakot képez a minoriták kolostorára s annak alapítására vonatkozólag margit-szigeti történetünkben is. Tekintvén ugyanis, hogy a szigeti apácák javára némelly kivételekkel megerősített oklevele épen ez időben (1279.) keletkezett; tekintve továbbá arra, hogy a veszélyezett vallás ügyébeni föllépte Miklós pápának történeti adatok után összevág a többször idézett oklevél korával: a valószínűnél biztosabb tény gyanánt vehetjük, hogy Kun László a romai udvarral való kiengesztelődést tettelegesen akarván, a kérdéses szigeti minorita-kolostor építéséhez fogott; sőt rövid ideig tartott buzgalmában még Margit szentesítését is fölélesztette, folyamodván a pápához, hogy előde, V. István király kérelmét teljesítse. Itt e forduló pontnál veszi eredetét a margit-szigeti minoriták monostora, föl sem tehetvén, hogy az idézett oklevél szerint, mellyben az apácákkal kölcsönösen egyezkedtek, akkor gondoskodtak volna csak temetkezési hely, vagy egyéb, udvartelköket kiegészítő föld mennyiségről a minoriták, midőn már állott monostoruk.

A török szentségtelen kezét Buda elestekor a minoriták szigeti zárdája is érezte, összeromboltatása szintazon korba esvén. Hullám-alakban hevernek most a falporlaszok, takarván a kolostor hosszú folyosóit, hol hajdan a jámbor atyák contemplatív gondolataikban fel s alá sétálgattak. Az egész monostornak csak egy, toronyformájú alkatrésze áll fön; ez is olly félelmes hajlásban, hogy szinte perczenkint lehet összeroskadását várni.

Szent-Pál helysége Margit szigetén.

Kitüzött rendszerünk sorozata Sz.-Pál falut illeti, miután ennek fölemlítése az apácák emlékével hoz még érintkezésbe bennünket.

Nagysága-, vagy népességéről szűken emlékeznek a kronikák, Beél Mátyást kivéve, kinek történelme 3-ik részében (Com. Pest, Pilis et Solth) a 13. lapon ezeket olvassuk: „a sziget népességéhez járult az elég népes (sic sat copiosus) Sz.-Pál faluja,“ a „v i c u s“ kis helységet jelentvén, képzeljük, hogy a sziget határain belül Sz.-Pál igen kis falucska alakjában létezett, miután ama szavak is világosabb értelemben csak azt igazolják, hogy a sziget terjedelméhez képest csak elég népes lehetett.

Margit életirójában V. István király leányáról, Erzsébetről levén szó, a 359. lapon ezeket olvassuk : „Ezeknek utánna az Erzsébet asszony az Klastromnak fejedelme lön, és az ő atyjától, István királytól örökségeket kére és leveleket confirmáltata, és sok jókat tön az Klastromnak, a többi közül adá a Jenei révet falujával, és ez szigetbeli falut az Klastromnak;“ hogy itt az : ez szigetbeli falut másnak, mint Sz.-Pálnak nem vehetjük, az kétségtelen, több falunak e szigeten létezése már csekély kiterjedésénél fogva sem levén képzelhető.

Merre terülhetek el a kis falu lakházai, azt biztosan meghatározni nem lehet; azok után azonban, miket 41 évig a Margit szigetén lakott T o s t József diszkertésztől hallottam, hajlandó volnék a sziget felső részének azon pentjára helyezni, melly hátságabb fekvésénél fogva is a nyirkosságot hamarébb szivárogtatja le; s e pont az apácák egyházától mintegy 40—50 ölnyi távolságban éjszakyugot felé terül el, a lombos nyírfák csoportozata táján.

Főherczeg J ó z s e f, dicső emlékü nádorunk a szigetet szenvedélyes kertészeti szakismerettel rendszeres diszkertté varázsolván, midőn dombos, gödrös földjét minden irányban egyengettetné: munka

közben a fentebbi ponton nagy mennyiségű konyhatedények cserepei ásattak ki egyéb apró házi szerekkel. Az elhunyt nagy férfit, ki a régiségek terén is szakavatottsággal bírt, nagy érdeklődéssel vizsgálta a fölfedezett csekélysegeket, örülve minden egyes kiásott cserép darabnak; s az ő véleménye volt, hogy Sz.-Pál helysége az említett területen fekhetett. Tiszteljük nézeteit sirjában is!

Az esztergomi érsekség vára.

Tisztelt olvasóim! a sziget legfelső részébe, annak csucsához vezetem, hol a mostani hajógyárral szemközt állott hajdan az esztergomi érsekek toronyos vára egyéb védelméhez szükségelt épületekkel.

A polgárisulás első korszakában, mely a keresztény vallás behozatalával egykoru hazánkban, a szigetek fontos szerepet játszottak nemcsak itt, de más népeknél is. Így láttuk a régi Pestet szigetre telepítettetni. A magyar állam első századaiból fölmerülő királyi városok mély sánczokkal vették körül, melyekbe víz vezetett, ez által elszigeteltettek. Franciaország fővárosának első nyomait Szajna szigetére helyezik a francia régiségekkel foglalkozók, honnét csak későbbben a sziget által bo-

csátott rajok növesztették utóbb Párist világvárossá. Ennek ott kell keresnünk kulcsát, hogy elszigetelt területen nagyobb biztonságot talált a polgárisulást képviselő s iparüző osztály barbár támadások ellenében.

1279. Kun László azon oklevelében, melyet az apácák érdekében ismételve fölhoztunk, az esztergomi érsekség várát hozzá tartozó építményeivel együtt e szavakban említi: „és az esztergomi érsek vára, tornya és épületei, mellyek ugyanazon szigeten léteznek;“ ezeknek kivételével adományozá a szigetet a Boldogasszony-apácáknak.

Ebből azt látjuk, hogy a kérdéses vár már 1279. létezett; de mikor, vagy ki által építettett? azt meghatározni épen nem lehet, és csak föntebbi előadásom után szabad gyanítanunk, hogy eredete szent István korának tulajdonítható, ki apostola levén a Magyarországon terjeszkedő keresztény vallásnak, az egyházat képviselő főpaprak valószínűleg itt jelölte ki a pogányság üldöztetése elleni biztosabb lakhelyét. *)

*) Igen valószínű, hogy miután eleink Ó-Budán még a régi romai telep és város, *A c i n c u m* nyomait, ép aquae-

E nézettel összefüggőleg, fordítsunk a sziget Ó-Buda felőli partjára egy kis figyelmet, s hogy alapos észleleteket tehessünk, nézzük meg a falforrasztó anyagot; nézzük meg különösen a kövek egymás mellé és fölé illesztését; nézzük meg a kő nemét: és ha mindezeken túl estünk, ösztönszerűleg olly meggyőződés ver gyökeret bennünk, hogy ez építési módor a szigeten létező egyéb romok építészetétől végtelenül különbözik, és mint korában valamennyit megelőzőt hajlandók leszünk sz. István korába visszavezetni.

Margit-szigeti történetünkben a kérdéses építmények második nyomára akadunk 1285-ben, midőn Lodomér esztergomi érsek, Tamás váczai püspöknek nyolcz évre adta át a vár használatát, hogy onnan a kunok és tatárok ellen védhesse magát és javait; ez ismét indokolja fentebb nyilvánított véleményemet,

ductokat s mind a két parton erődített hídfoék romjait (mik ma is a Duna hosszában helyenkint láthatók) találták, — ezen erődítésnek a Margit-sziget felső csucsa is egyik önálló részét képezte. Svalamint már eleink a romaiak nyomában az Árpád tetemei által is nevezetes Ó-Budát felépíték s megerősíték: úgy valószínű, hogy ezzel összefüggésben a Margit-sziget felső csucsan is már akkor erődöt állítottak, melly később azután az esztergomi érsek birtokába jutott. Maga Esztergom vára a primásnak elég biztos és erős menhelyet nyújtott. T. J.

hogy e sziget természet-alkotta erődvényei legtöbb biztosságot nyújtottak vandal rohamok ellen. Kun László a két főpap közti szerződvényt ugyanez évben kelt oklevelével megerősíté : „Curiam muratam cum turri lapidea“ s a t. (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 3. 287. l.)

A fentebbi szerződés lejártával utolsó nyomát találjuk történetünkben e vár létezésének 1294-ben, midőn ismét Lodomér, szigetbeli várépületeit nemes T e n g u r d László- és Miklósnak cserébe adta, kapván ezektől viszont Esztergom-megyében Bulcsu, Somogyban pedig Bugud nevü birtokaikat, olly kikötéssel, hogy ha az érsek Bulcsu birtoklásában megtámadtatnék, nevezett Tengurd testvérek őt jogaiban védeni köteleztessenek. Ime a szovatosság eszméje az ököljog korszakában. Az érintett szerződést III. András oklevele 1294. megerősíté ezen szavakkal : „Cambio Ladislaum et Nicolaum nobiles de Tengurd parte ab una, Archi- Episcopum item Strigoniensem ab altera stb.“ (Cod. Dipl. Tom. 6. Vol. 1. 296. l.) Ebből az a tanuság is merithető, hogy a keresztény vallás ez idő szerint annyira megszilárdult már hazánkban, hogy az esztergomi érsekségnek e védvár-ra többé szüksége nem volt.

Mohács, annyi nemes élet sirhalma, nem volt képes a töröknek üldöklési dühét meghüteni. Kiterjedt ez mindenre, mi a polgárisulás képét viselte. Így lőn áldozata barbár szilajságának e vár is, miből a sziget csak az összerombolt toronynak bírja ropant erősségü köfal-darabjait; míg a várat övező egyéb épületek elporlott romjai csodálkozást gerjesztő vastagságu vadszőlő példányai által annyira elhálózvák, hogy csak fürkész- szem találhatja meg.

Nézzük meg még egyszer a Duna medrében kisebb vizállás mellett látható talapzatokat, melyeknek egy része az Ó-Buda felőli dunapartot jég-torlások ellen még most is hatalmasan védi. A sziget hegyes volta föltételezte, hogy a látható alapfalak kard alakot képviseljenek. Nézzük lánczhidunk jégtörőit, alkalmazzuk a Margit-sziget felső csucsára falazata rendszerét, és eszményileg látni fogjuk a vár falait, miket a Duna hajjai két oldalról nyaldostak.

1856—57-ik év rendkívüli szárazsága a Dunát hallatlan kicsinynyé apasztván, lehetségessé tévé, a talpfalazatnak a budai oldalon látható egyik szárnyát fölismerhetni. E műtétel valamivel hosszabb vonalat eredményezett 46 folyó ölnél, miből a Buda

felőli parthoz szorosan simuló fal 21 ölet foglal ; míg a víz által elmosott, s csak kis vizállás mellett fölmerülő talapzat 25 ölet igényel. Szélessége mindenütt négy lábnyi. Ebből okszerűleg az következik , hogy a pesti oldalon a kérdéses várat a föntebbihez minden tekintetben hasonló falnak kellett övezni , ki-egészítésére a nyelvvalaknak , mellynek hadi rendeltetésén kívül még az is volt föladata , hogy a sziget földjét jégtorlások s egyéb elemi rohamok ellen védje. —

Ha ezeket látva , a Duna medréből ismét a sziget felszínére kapaszkodunk , és tapasztaljuk , hogy a kardalaku talapzat mi mélyen nyulik a pesti Duna ágába : meg kell önként győződnünk , hogy a romjaiban heverő toronynak az érseki vár- épületek közepén kellett helyet foglalnia ; holott most a Duna romboló habjai által terjedelmében kisebbült szigeten alig áll négy ölnyi távolságban a pesti mederhez , míg a budai védett parttól 15 ölnyire látható.

E száraz , rajz nélkül adott leírást tisztelt olvasóim némelleyei , ha ném egyébképen , legalább tájékozásul fogják használni , ha Margit szigetére kerülve , séta közben e pontot érintendik. Észleleteket könnyebben tehetni , ha egyes utbaigazító pontok állanak rendelkezésünkre ; ezek rést nyitnak eszmél-

kedésre; s ha már eszméinket más irányban nem lehet kicserélnünk, tegyük, a mint lehet, hogy el ne szunnyadjunk.

A szigetet angolkertté idomító Tost diszker-tész az érseki vártoronyhoz 9 ölnyi távolságban kut nyomaira akadt ismét; törekvései azonban a kut három öles mélységéből valami emlékeket kiakná-zhatni, — ezuttal is siker nélkül maradtak. Koronás akácza mutatná helyét, ha a környezetében levő óriási nyárfák nem vonták volna el tőle a tenyészet éltető tápszerét — a napot.

Hagyjuk el most a sziget emlékdus felső csu-csát, s induljunk annak alsó része felé hazánk mult-jának egy, még nem említett maradványát fölkeresni. Az ut, mit odáig teszünk, hosszabb levén, enged-jék meg tisztelt olvasóim, hogy mielőtt kitüzött célunkhoz lesétálnánk, figyelmöket a Margit-sziget érdekességét minden esetre emelő egyik körülményre lefoglalhassam.

Meleg források.

Az ó-budai gőzhajó-állomással szemközt, kisebb vizállás mellett, ben a Duna medrében, a Császárfürdő forrásához minden tekintetben hasonló meleg forrásokkal bir a sziget. Száraz nyaraink e forrásokat két egymásutáni évben feltüntetvén, a sziget látogatói vetélkedve siettek valódi létezésökről meggyőződést szerezni. A budaiak 7 illy forrást emlegetnek; én csak kettőből láttam vulkán vizét diónagyságu buborékokban felbugyogni, melyekről Beél Máttyás többször idézett munkájában így szól : „a templomon fölül, körül- belől kétszáz lépésnyire, a folyamnak szélén, melly Buda felé ömlik, meleg fürdők forrása van, melly ha a folyóból kibugyogni nem tud, mégis meleg gőzt bocsát ki, világos jelül, hogy ott amaz üdvös erek csergedeznek, s akár a budaiakból, akár másunnét származzanak, bámulatot érdemel a hőség nagy ereje, melly olly tömeg hideg vizet keresztülhatni képes.“

Összefüggőleg Beél Máttyás szavaival meg kell említenem, hogy a Duna medrében három télen keresztül láttuk a felpárolgó gőz-felhőket mintegy 12—15 ölnyi átmérőjü területen a légben csüggeni,

mig alatt a Dunának forrásaink feletti körvonala jégkérget egyszer sem kapott.

Hermine, Anhalt Bernburg-Schaumburgi herczeg-asszony, elhunyt József nádor második neje, Margit szigete iránt különös előszeretettel viseltetvén, az említett forrásokat a Duna árja ellen védfalakkal szándékozott biztosítani, s azok fölé kutat, földő-házat emeltetni; a tervek már csak kiviteli kezekre vártak, midőn a lelkes főherczegnőnek kora elhunyta tán igen hosszú időre elhalasztá e dicső terv kivitelét.

Innét tovább haladva, a nyárilak előtti sétány diszfái, a természet ugyanannyi remekei mellett elmenve, lehetetlen, hogy közönyösek maradjunk a tulipánfa iránt, melynek ha nem is illatoznak virágkelyhei, maga a fának levele, a virágkelyhek ritka szépségű alakja kellemesen hatnak kedélyünkre. E fának első példányai déli Franciaországból kerültek ide, s csak nagy gonddal honosultak meg egünk alatt, annyira, hogy már magonczaik is, habár bágyadtabb színben virágoznak. *)

*) A tulipánfa ma már hazánk minden jelesb diszkertében otthonos, s igen otthonosan tenyészik. T. J.

A keresztesek háza, s a vendégek laktanyája.

A mostani major udvartelkére érve, itt vagyunk a keresztesek vára s épületeik romjai közt. Hazai történetünkben Margit szigetére vonatkozólag ez építményeknek első nyomait Kun László 1279. oklevelében találjuk, midőn a szigetet a keresztesek vára kivételével az apáczáknak adományozta „ac castro cruciferorum domus hospitalis.“ (Cod. Dipl. Tom. 5. vol. 2. 437 l.) Továbbá midőn az apáczák és Pest városa között fenforgott határ-villongási kérdésben Péter tárnok 1281. hely színén biráskodott, említi, hogy „ott van három szögletes határdomb, mellyek közül egyik a sz. király kereszteseie, másika a pesti vendégeké (német polgároké), s t b.“

A major udvartelkének léczezett kerítése képezvén a hajdani építményeknek egyik határ-vonalát, ezen belül a sziget alsó csucsa felé a keresztesek udvarán állunk. Az egész ezer négyszögölnyi területet most csak talapzatjaikban szemlélhető erős kőfalak tökéletes négyszög-alakban zárják, mellyek nyugot s dél felől a föld színéig leszedettek, s keletről sűrű fa-ültetvények között jókora magasságu kőhalmot mutatnak ; ellenben éjszokról csaknem az egész

fal hosszát feltüntetik. E falak régisége egy felől, más részt pedig azon körülmény, hogy a major újabb épületei innét nyerték az építkezési anyagot, nem engedik, hogy egyes tájékozási pontokon mintegy megnyugodva, csak eszményileg is tudnánk egykori szervezetökről valamit gondolni. Hagyjunk fel azért minden kísérletekkel, s haladjunk e kis munka berekesztése felé.

BEFEJEZÉS.

Előadásom folyamában említettem, hogy az apácák eltöröltetvén, jószágaik a vallás- és közoktatási alapítványokhoz csatoltattak.

E jószágok nagy része a kolostornak közel eső környékén terülván szét, természetes, hogy Margit szigete, teljes fénykorában, köz- és tüzpontját képezte az apácák összes javainak. A török dúlás után azonban csekély és üres darab földdé törpülvén e sziget, mint ilyen most megfordítva, hajdani tartozékához, a pilis-csabai uradalomhoz csatoltatott — függelékként.

Beél Mátyás történelmére hivatkozva láttuk, hogy a sziget buja fütermő földje kaszálónak használtatott, és utolsó bérlője, ó-budai lakos, Majer (1782—90), kire egyes veteránok még most is emlékeznek, szintén e célra használta, bérlése utolsó éveiben ültetvén csak szőlőt a most is létező szőlő-kertbe. —

1790-dik évi június 6-án kezdett, és november 15-én Posonyban folytatott országgyűlésen, december 12-én Leopold király 4-dik születője, Sándor főherczeg választatván el nádornak, királyi rendelet folytán Margit szigete mulató-hely gyanánt jelöltetett ki számára, úgy azonban, hogy azért a kincstár a közalapítványok pénztárába 500 frtot fizessen évenként.

A főherczeg nádori hivatalának rövid ideje alatt gyakori kirándulásokat tett ide, s a nyárilak első eszméje neki tulajdonítandó; mit azonban csak utóda hajtott végre. Tévkertje, mire a facsoportozatok között látható csigaszerű elhelyezése a fáknak most is emlékeztet, újabb izlésű angolkerttel váltatott föl.

Sándor halála után (1795.) előbb mint helytartó, utóbb 1796. mint a nemzet közakaratóval törvényesen választott nádor, fenséges József főherczeg foglalta el az ország e magasztos hivatalát.

A gyönyörű szigetnek mind kegyeletes emlékei, mind fekvése és közelsége elég vonzó erővel birtak arra, hogy utóbbi dicsőült nádorunk nemes izlését, gondjait s figyelmét e királyi magányra vonják; s a fáradhatatlan hazafi és államférfiu országos foglalkozásai közepett csakugyan e sziget lőn legkedvesebb kirándulási helye. Üres perczeiben menekülvén országos állása fényes korlátai közül, itt, mint szen-

vedélyes kertész tünt föl, s kés- és fűrészszel kezében, nyesegette, tisztogatta fáit, oltott és gyomlált; szóval itt érezte a Horácztól oly szépen ábrázolt boldogságot egész mélyében. Kétszer özvegy, itt kereste, s itt találta föl a vigasztalás azon tényezőit, melyek némi szórakozást képesek nyújtani a gondterhelt és bánatos elmének. És valljon találhattott-e biztosabb vigasztalási kikötőt a természet ölénel, melynek gyógyhatását még az is emelé, hogy itt minden egyes bokrot saját teremtményének tekinthetett?

Nézzük a nyárilakot, a major épületeit; nézzük a facsoportozatok izlésdus elhelyezését, a sziget minden irányában vezető szalagutakat, a titokszerű romokat még rejtélyesb sűrű ültetvényeikkel, a különböző fanemeket, melyek a világ minden részeit képviselvén, majd ezerre menő válfajt tüntetnek elő; s ha mindezeket annak méltánylatával megnéztük, hogy az elhunynak nagy tudománya mellett még a kertészet terén is szakavatottságot föltételeztek a látottak: forró tiszteletünk a dicsőült iránt méltán bámulattal párosul.

1816. emlékezetes évet jegyzett be Margit-sziget történetébe. Ferencz és Sándor császárok, a porosz, bajor, szász- és württembergi királyokkal és szá-

mos uralkodó német hercegekkel, s ezeknek fényes kíséreteivel Bécsből kirándulván Budára, e szigeten is megfordultak, s itt letevén az udvari feszt, átengedék magukat a fesztelenséggel járó szívélyesb öröm-élvezeteknek. A megkötött szent frigy ünnepét folytatólag itt tartották, s itt fejezték be.

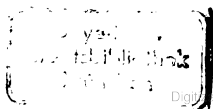
Annyi szorgalom, annyi áldozat után, miket a dicsőült nádor a Margit szigetének édenszerű alakítására fordított, természetes vágy ébredt benne a szigetet tulajdonának tekinthetni, s mint illyet örökösei számára is biztosítani. Miután abbeli fölterjesztése, hogy a közalapítványokat illetett pilis-csabai uradalom Biharmegyében helyezett kincstári Püspök-Ladánynyal cseréltessék föl, elfogadtatott; s miután a kincstár és az imént említett alapítványi igazgatóság útján a kölcsönös ki-s bekeblezés véghezment: a fenséges nádor királyi adomány által lőn a pilis-csabai uradalom tulajdonosává, s Margit szigét, mint annak tartozékát szintén sajátjául nyeré.

Fenséges István főherczeg, boldog emlékü atyjának a nádori székben utódja, Margit szigetét 1847-ben már mint családi tulajdont öröklötte; s mint-hogy ő fensége 1848-dik évi nyár végével magyarországi lakását ideiglenesen németországi anyai örökségébe, Schaumburgba tette át, a sziget 1849-ben bérbe adatott.

Margit-sziget történetét úgy, mint a hazáét két nagy és korszakos esemény teszi örökké emlékeztessé.

A tatárdulás után felmerült a Duna habjaiból, és a vallásos buzgalom eme korában fényt árasztván körében, egyszersmind vigasztalási menhelyül szolgált a magyar nemzetnek szenvedései után, miket a tatárok istentelen rohama hozott rá.

A mohácsi nap harmadfél-százados életét romokba temette, homályos emlékeit hagyván csak nekünk, mintegy intésül, hogy a hányszor romokat látunk magunk előtt, ne felejtkezzünk meg: mikép csak belviszályok tevék lehetségessé, hogy fajunk sorsa a világtörténetben annyi gyászlapot töltött meg, szomorú tanulmányul az utókornak.

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
Előszó	III
Margit-sziget története	1
A premontreiek monostora	3
Cisterciák	14
A premontrei monostor romjainak ismertetése	16
A nyárilak előtti sétány	23
Boldogasszony-apácák monostora	24
Béla király családja Clissába, utóbb Vegliába menekül	29
A szigeti apácák iránti rokonszenv nyilvánulása	33
Margitnak házassági ajánlatok tételnek	46
Margit apáczává szenteltetik	49
IV-ik Béla István fiával háborút visel	51
Az ország belviszonyai Margit kedélyét halálosan meg- sebzik	52
Béla uralkodásának végnapjai, halála és sirja	54
Kérelmezések a romai szent széknél, hogy Margit a szen- tek sorába felvétessék	65

	<i>Lap.</i>
V-ik István rövid kormányja, halála és margit-szigeti sirja	69
A sziget Margit halála után	71
A margit-szigeti Boldogasszony-monostornak pusztulási korszaka, s az apácák vándorlása	72
Szent Margit teste	79
A Budára visszaköltözés története	83
A margit-szigeti apácza-kolostor romjainak ismertetése	86
Az 1838-ki vizár után fölfedezett ereklyék	95
Kinek kell a fölfedezett ereklyét tulajdonítani	100
IV-ik Béla magyar király nemzedék-fája	103
A domokosiak lakháza	113
Minoriták	118
Szent-Pál helysége Margitszigetén.	125
Az esztergomi érsekség vára	127
Meleg források	134
A keresztesek háza, s a vendégek laktanyája	136
Befejezés.	138

40B153

